

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет психології

Кафедра загальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Ціннісні орієнтації підлітків як складова мотиваційної сфери
у професійному самовизначенні»**

Виконала:

студентка 4 курсу, групи ПС-42
спеціальності 053 «Психологія»

Мельник Зоряна Іванівна

Керівник:

к. психол. н., доцент кафедри клінічної та
реабілітаційної психології, доц. Іванцев Л.І.

Рецензент:

к. психол. н., доцент кафедри клінічної та
реабілітаційної психології, доц. Іванцев Н.І.

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ 7

1.1. Ціннісні орієнтації як психологічний феномен: визначення та складові 7

1.2. Ціннісні орієнтації особистості як змістовна характеристика її мотиваційної сфери 12

1.3. Особливості професійного самовизначення особистості у підлітковому віці 20

Висновок до першого розділу 25

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ 27

2.1. Організація та методика проведення дослідження 27

2.2. Аналіз результатів дослідження 31

2.3. Практичні рекомендації психологам щодо розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні 43

Висновок до другого розділу 60

ВИСНОВКИ 61

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 65

ДОДАТКИ 72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючою роллю ціннісних орієнтацій у процесі професійного самовизначення підлітків. У сучасному суспільстві, яке характеризується швидкими змінами в економічній, соціальній та технологічній сферах, молодь стикається з необхідністю свідомого вибору професійного шляху. Вибір професії залежить не лише від здібностей і знань, а й від внутрішніх мотиваційних чинників, серед яких центральне місце посідають ціннісні орієнтації. Підлітковий вік є критичним періодом формування світоглядних установок, життєвих пріоритетів і професійних намірів. Вплив сім'ї, освіти, соціального середовища та масової культури сприяє або, навпаки, ускладнює розвиток усвідомленого ставлення до майбутньої професії. Зміни на ринку праці та зростаючі вимоги до кваліфікації спеціалістів вимагають від молодого покоління гнучкості, критичного мислення та усвідомлення власних можливостей і цінностей. Аналіз ціннісних орієнтацій дозволяє визначити, яким чином підлітки ухвалюють рішення щодо своєї професійної кар'єри та які чинники відіграють вирішальну роль у цьому процесі. Дослідження цієї проблеми є важливим для розробки ефективних освітніх і профорієнтаційних програм, що сприятимуть гармонійному розвитку особистості та підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців.

Проблематика ціннісно-мотиваційного світу особистості завжди привертала увагу філософів, соціологів і психологів. Ще в античні часи Платон, Аристотель та інші мислителі розглядали значення цінностей у житті людини. У XIX столітті соціологи, зокрема М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький та Г. Спенсер, аналізували вплив суспільних норм і культурних факторів на формування особистості. Цінності є основою внутрішнього світу людини, визначаючи її ставлення до себе, інших та суспільства. Вони не лише відображають індивідуальні потреби, а й формують їх, впливаючи на життєві вибори, зокрема

професійне самовизначення. У психології ціннісні орієнтації розглядаються через різні теоретичні підходи. З. Фрейд і К. Юнг вивчали їх через психоаналітичну призму, А. Маслоу пов'язував із потребами, а Г. Олпорт — з особистісним смыслом. Сучасні дослідження підкреслюють зв'язок між цінностями та соціальними установками. Науковці, такі як М. Рокич, В. Завірюха, О. Жирун, Л. Котлова та інші, визначають ціннісні орієнтації як ключовий елемент особистісної структури[18]. Вони закріплюються життєвим досвідом, впливаючи на поведінку й професійні пріоритети. Формування системи ціннісних орієнтацій є важливим етапом становлення особистості. Воно відбувається через засвоєння соціальних норм, правил і культурних ідеалів. Підлітки проходять процес інтеріоризації цих зразків, що впливає на їхнє майбутнє. Психологи, зокрема В. Моргун, Д. Ніколенко та В. Синявський, досліджували роль цінностей у професійному самовизначенні. Важливими є також праці Ю. Гільбуха, Г. Костюка та інших, які вивчали психолого-педагогічні аспекти вибору професії. Проблема підтримки молоді у професійному виборі залишається актуальною. Науковці, такі як В. Савицька, Л. Сущенко, аналізують психологічні та педагогічні підходи до цього процесу. Таким чином, тема ціннісних орієнтацій підлітків є глибоко розробленою, але потребує подальших досліджень у контексті сучасних викликів.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації підлітків.

Предмет дослідження - особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до проблеми ціннісних орієнтацій особистості та розкрити їх як змістовну характеристику мотиваційної сфери.

2. Дослідити особливості професійного самовизначення особистості у підлітковому віці;

3. Здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

4. Розробити практичні рекомендації психологам щодо розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні.

Для вирішення поставлених завдань використані такі методи дослідження:

1. Теоретичні:

- аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження для дослідження проблеми ціннісних орієнтацій як складової мотивації особистості у професійному самовизначенні.

2. Емпіричні:

- Для дослідження когнітивного компонента професійного самовизначення було використано анкету «Світ професій та мій професійний вибір» (автор Л.П. Федоренко), яка дозволяє оцінити обізнаність підлітків із різними професіями та їхні уявлення про власні професійні перспективи.

- Для вивчення мотиваційного аспекту вибору професії була застосована методика «Мотиви вибору професії» (С.С. Гріншпун), яка допомагає виявити основні чинники, що впливають на професійний вибір підлітка.

- З метою визначення цінностей, які є провідними при виборі старшокласниками майбутньої професії нами використовувалась методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича.

- Для виявлення провідних мотивів професійного самовизначення використовувалась методика «Визначення основних мотивів вибору професії» (О.М. Павлютенко), яка дає змогу оцінити індивідуальні пріоритети у виборі майбутнього фаху.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні специфіки формування ціннісних орієнтацій підлітків та їх впливу на професійне самовизначення в сучасних соціокультурних умовах. Встановлено взаємозв'язок між рівнем сформованості цінностей і усвідомленістю професійного вибору, а також визначено ключові детермінанти цього процесу. Розроблено практичні рекомендації для освітян і батьків щодо формування стійких ціннісних орієнтацій у підлітків.

Гіпотезою емпіричного дослідження виступило припущення про наявність взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для розробки освітніх програм і заходів, спрямованих на вивчення ціннісних орієнтацій підлітків як складової мотиваційної сфери у професійному самовизначенні.

База дослідження. В дослідженні прийняли участь 80 старшокласників (учнів 10-11 класів), з них 40 підлітків які навчаються в ліцеї № 19 м. Івано-Франківська (проведено дистанційно), та 40 підлітків з ліцею в селі Бондарів (проведено офлайн). Вибірка гетерогенна: 49 дівчина та 31 юнак у віці 16-17 років. Дослідження проводилося упродовж двох місяців з 15.01-15.03. 2025 року

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ

1.1. Ціннісні орієнтації як психологічний феномен: визначення та складові

Поняття «ціннісні орієнтації» є ключовим у вивченні особистісного розвитку, оскільки воно визначає пріоритети людини, її ставлення до навколишнього світу та власного майбутнього. Ціннісні орієнтації формуються під впливом соціального середовища, культурних традицій, освіти та життєвого досвіду. Вони виступають своєрідним внутрішнім компасом, що допомагає особистості приймати рішення, зокрема щодо професійного самовизначення. Саме через систему цінностей людина визначає свої життєві цілі, мотиви та способи їх досягнення. У психології ціннісні орієнтації розглядаються як стійкі утворення свідомості, які визначають поведінкові установки й напрямки розвитку особистості. Дослідження цього феномена мають міждисциплінарний характер і охоплюють філософські, соціологічні, педагогічні та психологічні аспекти[6,с.172]. Формування ціннісних орієнтацій є динамічним процесом, що змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Важливим є їхній зв'язок із мотиваційною сферою, адже саме цінності стають основою для вибору професійного шляху та подальшої самореалізації особистості[7].

Ціннісні орієнтації – це система життєвих пріоритетів, переконань і поглядів, яка визначає вибір людини, її ставлення до світу та поведінку. Вони є основою для прийняття рішень, визначення цілей і взаємодії з оточуючим середовищем. Формування ціннісних орієнтацій відбувається в процесі соціалізації, під впливом родини, освіти, культури та особистого досвіду. Цінності можуть розглядатися як ключові орієнтири, що спрямовують діяльність людини та допомагають їй адаптуватися до соціальних умов[7,с.46]. Згідно з Ю. Ж. Шайгородським, цінності – це не лише матеріальні чи духовні об'єкти, а й події та

явища, які мають особливе значення для особистості. Вони є основою для формування стійких переконань, що визначають поведінкові реакції людини в різних життєвих ситуаціях[46,с.65].

Дослідник Т. О. Піроженко визначає цінності як узагальнене поняття, що охоплює широкий спектр ідеалів, моральних норм, духовних прагнень і принципів. Ця система формує світогляд особистості, її мотиваційну сферу та стратегічні життєві рішення. Саме через систему цінностей людина осмислює свою роль у суспільстві та обирає власний шлях розвитку[33,с.76]. Важливим аспектом ціннісних орієнтацій є їхній вплив не лише на особистісний рівень, а й на соціальні процеси, включаючи формування моральних і культурних норм. Вони визначають взаємодію особистості із суспільством, а також сприяють гармонізації соціальних відносин. Аналізуючи ціннісні орієнтації, можна краще зрозуміти поведінку людини та спрогнозувати її життєві рішення.

Отже, ціннісні орієнтації є важливим фактором особистісного розвитку, що впливає на світогляд, мотивацію та соціальну поведінку. Вони формуються протягом життя і можуть змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Усвідомлення значущості цінностей дозволяє особистості ефективніше адаптуватися до суспільних змін і досягати гармонії у своєму розвитку[34].

Ціннісні орієнтації є основою, яка визначає життєві пріоритети людини, її поведінку та ставлення до навколишнього світу. Вони формуються у процесі соціалізації, під впливом особистого досвіду, виховання, освіти та соціального середовища. Дослідження Ю. Ж. Шайгородського розглядає орієнтацію як процес спрямування уваги особистості на певні об'єкти, події чи явища, які вона вважає важливими. Завдяки ціннісним орієнтаціям людина визначає, що для неї є пріоритетним, які життєві цілі вона буде ставити перед собою та які рішення прийматиме. Цей процес впливає не лише на індивідуальну поведінку, а й на соціальну взаємодію, адже цінності виступають важливим чинником консолідації суспільства[46,с.72]. О.А. Жирун наголошує, що ціннісні орієнтації – це складне

психологічне утворення, яке залежить від когнітивних процесів, рефлексії та соціального досвіду людини[17]. Крім того, цінності мають динамічний характер і можуть змінюватися під впливом суспільних трансформацій. Саме тому їх можна розглядати не лише як особистісний фактор, а й як соціально-психологічний показник змін у суспільстві. На думку С. В. Матяша, ціннісні орієнтації допомагають людині розрізнити важливе й другорядне, створюючи певний внутрішній компас, що спрямовує її поведінку. Дані орієнтації не є статичними – вони еволюціонують разом із людиною, адаптуючись до її життєвого досвіду та соціального контексту. Вони впливають на самосвідомість, визначаючи, як особистість сприймає себе та своє місце у світі. Завдяки цьому ціннісні орієнтації відіграють важливу роль у процесі самовизначення людини та формуванні її ідентичності[27,с.27-28].

Таким чином, ціннісні орієнтації є не лише особистісною характеристикою, а й соціальним феноменом, що відображає зв'язок між індивідом та суспільством. Вони виступають механізмом, який допомагає людині адаптуватися до змін і знаходити сенс у житті. Усвідомлення власних цінностей дозволяє індивіду чіткіше визначити свої цілі та ефективніше взаємодіяти з іншими.

Ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у формуванні світогляду людини та її взаємодії з соціальним середовищем. На думку А.Д. Щербаня, вони розглядаються у двох аспектах, що визначають спосіб сприйняття особистості та її соціальну поведінку. Перший аспект стосується ідеологічного та світоглядного підґрунтя ціннісних орієнтацій. Вони формують систему оцінних суджень людини, впливаючи на її уявлення про мораль, етику та суспільні норми. Завдяки цьому особистість визначає для себе головні життєві пріоритети, які спрямовують її діяльність. Другий аспект полягає у впливі ціннісних орієнтацій на загальний напрямок поведінки індивіда. Вони визначають, на які соціальні об'єкти та явища людина звертає увагу, які ідеали та цінності стають визначальними у її житті. Важливо зазначити, що ці орієнтації формуються як під впливом суспільства, так і

через особистий досвід людини. Необхідно враховувати не лише соціологічний, а й психологічний підхід до вивчення ціннісних орієнтацій. Вони є результатом не лише суспільних норм, а й внутрішніх психологічних механізмів, що впливають на сприйняття людиною світу[49,с.194].

Т. Мазур виділяє три головні форми прояву цінностей особистості. Перша форма – це суспільні ідеали, які відображають загальноприйняті уявлення про моральні та культурні орієнтири. Вони впливають на ставлення людей до різних аспектів життя та визначають норми поведінки[13]. Друга форма прояву цінностей полягає в їхньому предметному втіленні. Це означає, що цінності відображаються в діях людини, її творчості, професійній діяльності або соціальній активності. Третя форма – це мотиваційні структури, які визначають прагнення людини до реалізації певних ідеалів. Вони можуть бути як внутрішніми (особисті переконання), так і зовнішніми (вплив соціального середовища)[36,с.162].

Таким чином, ціннісні орієнтації особистості відіграють важливу роль у визначенні напрямку її життєдіяльності. Вони впливають на вибір життєвих пріоритетів, соціальну поведінку та особистісний розвиток.

Розуміння цього феномену дозволяє глибше аналізувати процеси соціалізації, механізми прийняття рішень і формування індивідуальної свідомості. Це важливо як для соціології, так і для психології, оскільки обидві науки досліджують вплив цінностей на поведінку людини. Цінності не є статичними – вони змінюються під впливом соціальних, культурних і особистісних факторів. Людина впродовж життя може переглядати свої орієнтації, адаптуючись до змін у суспільстві або власних переконань[15].

Крім того, ціннісні орієнтації можуть слугувати об'єднувальним фактором у суспільстві. Вони визначають основи групової взаємодії та створюють спільні ідеали, навколо яких формуються соціальні спільноти. Завдяки своїм цінностям людина краще усвідомлює себе як частину соціального простору. Це сприяє гармонізації її внутрішнього світу та ефективнішій взаємодії з оточенням[7].

Отже, дослідження ціннісних орієнтацій дає змогу зрозуміти, як формуються життєві пріоритети особистості та яким чином вони впливають на соціальну поведінку. Це питання є ключовим у вивченні процесів становлення особистості.

Аналіз ціннісних орієнтацій дозволяє не лише глибше зрозуміти поведінку окремої людини, а й прогнозувати тенденції розвитку суспільства в цілому.

Також варто відмітити думку Д. С. Подолянчук у своєму дослідженні зосереджується на чинниках формування ціннісних орієнтацій у студентів, що активно залучаються до волонтерського руху. Він наголошує на важливості соціального досвіду та моральних переконань, які відіграють ключову роль у зміні ціннісних орієнтацій студентів, зокрема через участь у благодійній діяльності. Волонтерська активність, на його думку, сприяє розвитку соціальної відповідальності, гуманізму та готовності до допомоги іншим, що формує нові пріоритети в житті молоді[35,с.168].

З іншого боку дослідниця Г. В. Чорна вивчає національні ціннісні орієнтації студентів вищих навчальних закладів, зосереджуючи увагу на дефінітивному аналізі цієї теми. Вона аналізує сутність національних цінностей та їх роль у формуванні ідентичності студентів, наголошуючи на важливості збереження культурної спадщини та національних традицій[28]. Визначення національних ціннісних орієнтацій, за її словами, дозволяє краще зрозуміти взаємодію між особистістю та суспільством, а також сприяє формуванню почуття патріотизму та національної гордості серед молоді[45,с.196].

Ціннісні орієнтації є важливим компонентом особистісного розвитку людини, оскільки вони визначають її ставлення до світу та впливають на соціальні взаємодії. Л.О. Котлова зазначає, що кожна людина має обмежений набір цінностей, які формуються під впливом суспільства, культури та особистого досвіду. Попри схожість цінностей у різних людей, їхнє сприйняття та прояв можуть суттєво відрізнятися залежно від індивідуальних особливостей. Цінності особистості мають системний характер, тобто вони утворюють певну структуру,

що впливає на всі сфери життя людини. Вони визначають поведінкові моделі, пріоритети та життєві орієнтири, спрямовуючи діяльність особистості в певному напрямку. Соціальне середовище є важливим чинником у формуванні цінностей, оскільки воно визначає культурні та моральні стандарти, якими керується людина. Цінності впливають не лише на окремих людей, а й на суспільство загалом. Вони є основою для формування соціальних норм, визначають взаємодію між людьми та сприяють розвитку спільних ідеалів. Завдяки цьому вони відіграють ключову роль у процесах соціалізації та інтеграції особистості в суспільство[22].

Таким чином, ціннісні орієнтації є фундаментальним елементом особистісного розвитку, що визначає поведінку людини та її ставлення до світу. Вони мають системний характер і формуються під впливом культури, суспільства та особистого досвіду. Попри обмежену кількість цінностей у кожної особистості, їхній прояв є унікальним і залежить від індивідуальних особливостей. Цінності впливають не лише на окремих людей, а й на суспільні процеси, сприяючи формуванню спільних ідеалів та соціальних норм. Розуміння природи ціннісних орієнтацій дозволяє краще усвідомити механізми соціальної взаємодії та розвитку особистості.

1.2. Ціннісні орієнтації особистості як змістовна характеристика її мотиваційної сфери

Ціннісні орієнтації особистості є важливим елементом її мотиваційної сфери, оскільки вони визначають те, що є для людини важливим і значущим, а також спрямовують її діяльність. Мотиваційна сфера особистості включає в себе потреби, інтереси, прагнення та переконання, які визначають її поведінку та вчинки. Ціннісні орієнтації, в свою чергу, впливають на формування цих потреб і інтересів, оскільки саме вони є тим основним, що мотивує особистість до дій.

Вони визначають життєві пріоритети людини, її уявлення про те, що є важливим і необхідним у житті. Система ціннісних орієнтацій є складною і багатоаспектною. Вона включає як загальні цінності, притаманні певним соціальним групам, так і індивідуальні, які формуються під впливом особистого досвіду, виховання та оточення[21,с.28]. Ціннісні орієнтації можуть змінюватися протягом життя людини, зокрема під впливом нових життєвих ситуацій чи соціальних змін. Вони безпосередньо пов'язані з мотивацією, оскільки формують напрямок, у якому особистість прагне реалізувати свої бажання та цілі. Ціннісні орієнтації також визначають способи оцінки світу та взаємодії з оточенням. Завдяки їм людина здатна визначати важливі життєві пріоритети, встановлювати цілі та приймати рішення, що відповідають її внутрішнім переконанням і уявленням про добро, справедливість, моральність тощо. Врахування ціннісних орієнтацій є важливим для розуміння того, як і чому особистість приймає ті чи інші рішення та як це впливає на її соціальну поведінку[24,с.57].

Таким чином, ціннісні орієнтації можна розглядати як один із ключових елементів мотиваційної сфери особистості, який активно формує її світогляд і спрямовує життєву діяльність.

Система ціннісних орієнтацій особистості включає сукупність цінностей, які вона отримує від навколишнього середовища та тих, що формуються самотійно через життєвий досвід і взаємодію зі світом. Ці цінності служать орієнтирами, які спрямовують особистість в її житті, допомагаючи приймати важливі рішення. Вони є суттєвою частиною внутрішньої структури особистості, визначаючи її ідентичність та життєві цілі. Кожна особистість має свою індивідуальну систему цінностей, яка відображає те, що для неї є важливим і значущим. Ціннісні орієнтації формують уявлення особистості про матеріальні і духовні аспекти життя, визначаючи її пріоритети та напрямок діяльності. Вони не лише керують свідомістю, а й мають вплив на розвиток особистості в цілому. Ці орієнтації виникають на основі соціальних і індивідуальних цінностей, і можуть змінюватися

залежно від досвіду і життєвих ситуацій. Процес формування ціннісних орієнтацій включає три основні компоненти: когнітивний (знання і усвідомлення цінностей), емотивний (емоційні відчуття стосовно цінностей) та поведінковий (реалізація цінностей через конкретні дії). Цінності і орієнтації є важливими регуляторами поведінки, особливо в соціальних контекстах. Вони служать внутрішніми механізмами, що визначають напрямок дій особистості, допомагаючи їй адаптуватися до змінюваних обставин. Стійка система ціннісних орієнтацій створює основу для стабільності й послідовності у поведінці та життєвих виборах. Вони також виконують роль критеріїв для оцінки життя, поведінки інших людей та навколишнього світу, через які людина сприймає й інтерпретує навколишню реальність. Цінності стають своєрідними "локаторами" етичної свідомості, що надають значення і порядок у світоглядних уявленнях особистості[25,с.158].

У психоаналітичних теоріях, таких як погляди Зигмунда Фрейда та Карла Юнга, ціннісно-мотиваційна сфера базується на вроджених, неусвідомлених інстинктах та архетипах колективного несвідомого. Ці підходи дозволяють нам зрозуміти, як основні мотиваційні сили і внутрішні образи формують поведінку особистості. Біхевіористичні теорії, представлені Б. Ф. Скіннером, акцентують увагу на зовнішньому підкріпленні, такому як покарання чи нагорода, що визначає мотиви поведінки. Гуманістичні підходи, що розвинули Ейбрахам Маслоу та Карл Роджерс, підкреслюють важливість задоволення потреб, самоактуалізації і вільного вибору як основи мотиваційного процесу. Кожна з цих теорій доповнює одна одну, створюючи багатогранне уявлення про людську мотивацію та цінності. Наприклад, відповідно до ціннісного підходу, особистісні цінності можуть проявлятися у відношенні до інших людей — чи то у співпраці, чи у конфлікті, чи у нейтральному ставленні (за К. Хорні). Адаптаційний підхід А. Адлера визначає цінності як любов, дружбу і діяльність, що сприяють соціальній адаптації. Структурно-генетичний підхід Т. Титаренка додає розуміння інтенціональності як

чинника, що допомагає особистості усвідомлювати минуле і планувати майбутнє[30].

Ціннісні орієнтації формуються під впливом особистих прагнень і потреб, що базуються на бажаннях та цілях людини, і можуть змінюватися відповідно до життєвих ситуацій. Мотивація, як сукупність чинників, що визначають поведінку, є невід'ємною частиною процесу, що стимулює діяльність і спрямовує її до досягнення мети. Існує відмінність між мотивацією і мотивами, оскільки мотивація — це динамічний процес, а мотиви — це внутрішні сили, що спричиняють конкретні дії. Психологи, як Л. Паркс, розглядають мотивацію як збуджуючу силу, яка впливає на поведінку і націлює її на досягнення мети, незалежно від того, чи усвідомлюємо ми цей процес. Д. Маккеланд описує мотивацію як імпульс, що визначає спрямованість діяльності особистості. М. Блернат підкреслює важливу різницю між мотивами та цінностями: мотиви зазвичай призводять до спонтанних дій, а цінності — до більш обдуманих та усвідомлених вчинків. Комплексне вивчення мотивації та цінностей важливе для повного розуміння особистості. Цінності та мотивація взаємопов'язані, і саме через їх взаємодію ми можемо пояснити, чому людина робить певні вибори та приймає рішення в різних ситуаціях. У цьому контексті важливо досліджувати, як різні ціннісні орієнтації допомагають особистості адаптуватися до змін і досягати життєвих цілей[31,с.542].

Також слід відмітити Ю. Швалб, дослідник особистісної психології, який зробив значний внесок у розуміння ціннісно-мотиваційної сфери, акцентуючи увагу на необхідності інтеграції зовнішніх стимулів і внутрішніх мотивів у контексті особистісного підходу. Він підкреслював, що мотивація є складовою, яка взаємодіє з поняттям «сенс» або «особистісний смисл», що відкриває індивіду його відношення до власних дій, учинків та переживань. У цьому контексті мотивація спрямовує особистість на досягнення певної мети, тоді як сенс визначає значення цієї мети у загальній системі життєдіяльності особистості. Цей зв'язок

між мотивами та сенсом може бути детально вивчений у контексті структури діяльності, системи цінностей, моральних установок і соціальних умов, які оточують індивіда. Так, розуміння ціннісно-сміслової сфери дозволяє дослідити глибину мотивів і їх вплив на рішення людини в різних соціальних ситуаціях, включаючи вибір між моральними дилемами, прагнення до щастя або навіть виявленням рішучості щодо смерті. У цьому контексті сформульований конструкт «мотиваційно-сміслова сфера» є важливим інструментом для вивчення психічних механізмів, які визначають поведінку людини[47,с.60-61].

Ціннісно-сміслова сфера є ключовим утворенням людської психіки, і її розвиток та функціонування прямо залежить від соціального середовища, в якому перебуває особистість, а також від активних процесів навчання та виховання. Індивідуальне наповнення цієї сферою цінностей та смислів відбувається в процесі самовизначення і самореалізації особистості. Це означає, що кожна людина унікально формує своє розуміння життя, стосунків із суспільством та своє місце в ньому через усвідомлені чи неусвідомлені вибори і дії. Ціннісно-мотиваційна сфера визначає погляди людини на життя, її ставлення до інших людей, а також життєвий шлях і його значення. Важливо зазначити, що для повного розуміння цінностей та мотивів необхідно аналізувати їх прояви в реальних діях та поведінці, а не лише в словесних висловлюваннях. Таким чином, цінності та мотиви повинні бути оцінювані не лише на рівні теоретичних концептів, але й у реальних життєвих ситуаціях, що дозволяє більш чітко визначити, як вони впливають на вибір людини в складних обставинах. Цінності та мотиви не є пасивними елементами, які просто приймаються від соціуму. Вони формуються і розвиваються через активну життєдіяльність індивіда, зокрема в процесах соціалізації та самореалізації. Цінності, як правило, є більш стійкими і стабільними утвореннями, які визначають основні пріоритети і ставлення до різних аспектів життя, таких як мораль, етика, соціальні зв'язки, сімейні ролі та інші. Мотиви, в свою чергу, більш змінні та контекстуальні. Вони виникають у

відповідь на конкретні потреби, бажання або цілі особистості і можуть варіюватися в залежності від ситуації. Мотиви можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, та впливати на поведінку в різних сферах, включаючи професійну діяльність, особисті стосунки і розвиток самореалізації[48,с.250].

Таким чином, цінності та мотиви є взаємопов'язаними, але відрізняються за своєю природою і функцією в психіці людини. Цінності формують основи для розуміння світу та прийняття рішень, забезпечуючи стабільність і напрямок у житті, тоді як мотиви безпосередньо стимулюють і спрямовують конкретні дії в умовах реального життя. Розуміння цього розмежування є важливим для глибшого аналізу поведінки людини та її мотиваційних процесів.

Ціннісно-мотиваційна сфера людини можна порівняти з компасом, який визначає напрямок її вчинків і рішень. Цінності показують, що є важливим для людини, а мотиви спонукають досягати цих цілей. Розуміння цієї сфери є основою для вивчення людської поведінки і мотивації. Якщо досліджувати цінності та мотиви окремо, можна побачити лише часткову картину особистості. Ці елементи тісно пов'язані, взаємодіють і доповнюють один одного, створюючи унікальний світогляд кожної людини. Тому для повного розуміння поведінки важливо досліджувати їх разом. Це дозволяє точніше прогнозувати дії людини в різних ситуаціях. Ціннісні орієнтації особистості є важливим елементом її мотиваційної сфери, оскільки вони визначають її життєві пріоритети, цілі та напрямки діяльності. Ці орієнтації формуються під впливом соціального оточення, особистого досвіду та культурних факторів, що робить кожну особистість унікальною. Вони не лише відображають те, що важливо для індивіда, але й впливають на його поведінку, взаємодію з іншими людьми та прийняття рішень. Ціннісні орієнтації можуть бути стабільними, однак вони також змінюються в залежності від життєвих обставин, досвіду та етапу розвитку особистості. Вони впливають на мотивацію, оскільки формують основні стимули для досягнення певних цілей, а також допомагають людині орієнтуватися у складних

ситуаціях[43,с.376]. Зважаючи на це, ціннісні орієнтації можна розглядати як основу, на якій будуються всі мотиви та прагнення особистості. Це дозволяє краще зрозуміти внутрішні процеси, що відбуваються в особистості і, відповідно, її поведінку.

Таблиця 1.2

Основні компоненти ціннісно-мотиваційної сфери особистості

Компонент	Опис
Цінності	Основні переконання особистості щодо того, що є важливим і значущим у житті.
Мотиви	Внутрішні стимули, що спонукають до дій, які відповідають цінностям.
Мотиваційно-сміслова сфера	Інтеграція цінностей і мотивів, що формує життєву стратегію особистості.
Вплив соціального середовища	Чинники, що визначають формування цінностей та мотивів через взаємодію з оточенням.

Джерело: Складено автором на основі[44].

Виходячи з вище наведеної табл.1.2 слід відзначити що цінності та мотиви тісно пов'язані між собою, утворюючи єдину мотиваційно-сміслову сферу особистості. Цей зв'язок дозволяє людині приймати рішення та діяти відповідно до власних переконань і цілей. Вплив соціального середовища є ключовим фактором у формуванні цих компонентів, оскільки через взаємодію з навколишнім світом особистість усвідомлює свої пріоритети. Таким чином, комплексне розуміння ціннісно-мотиваційної сфери є необхідним для прогнозування поведінки людини.

Цінності є основою, що визначає мотивацію та напрямок дій особистості. Вчений М. Головатий трактує цінності як погляди та ідеї, які задовольняють потреби та інтереси індивіда, що робить їх важливими для формування життєвих орієнтирів. За визначенням М. Рокича, цінності — це стійкі переконання, що підтверджують важливість певної поведінки або досягнення конкретної мети для особистості. Поняття «цінність» є тісно пов'язаним з «значущістю», оскільки воно

включає все, що має важливе значення для індивіда, відповідно до його потреб і цілей. Ціннісні орієнтації — це сукупність основних цінностей, які є фундаментом для прийняття рішень, і відображаються в життєвих пріоритетах особистості. Вони закріплюються через соціальний і професійний досвід, а також допомагають розрізнити важливе та другорядне в житті. Ціннісні орієнтації складають важливу частину мотиваційної сфери, яка охоплює всі аспекти, що стосуються внутрішніх стимулів, потреб, цілей та поведінки людини[42].

Мотивація, у свою чергу, є процесом психічної регуляції діяльності, спрямованим на досягнення конкретних цілей. Різні психологи по-різному трактують це поняття: деякі вважають мотивацію системою чинників, що спрямовують поведінку, інші — сукупністю внутрішніх спонукань, що визначають активність. Однак у більш широкому розумінні мотиваційна сфера охоплює всі мотиваційні компоненти особистості, включаючи її потреби, емоції, установки, вольові якості, інтереси та соціальні очікування. Таким чином, мотивація не є лише реакцією на зовнішні стимули, а є складною системою психологічних факторів, що визначають поведінку та діяльність людини[42].

Таким чином ціннісно-мотиваційна сфера особистості є складним і важливим елементом її психічної структури, що визначає напрямок її діяльності та поведінки. Вона формує життєві орієнтири, на яких будуються всі мотиви та цілі особистості. Цінності, що є основою цієї сфери, визначають, що є важливим для людини і в якому напрямку вона прагне рухатися. Мотиви ж виступають як рушійні сили, що стимулюють до досягнення цих цілей, направляючи діяльність на досягнення конкретних результатів. Взаємодія між цінностями та мотивами дозволяє особистості адаптуватися до змінюваних обставин і приймати обґрунтовані рішення. Аналіз ціннісно-мотиваційної сфери допомагає глибше зрозуміти внутрішні процеси, що відбуваються в людині, а також пояснити її поведінку.

1.3. Особливості професійного самовизначення особистості у підлітковому віці

Професійне самовизначення є важливим етапом у житті кожної людини, особливо в підлітковому віці, коли відбувається активне формування світогляду та визначення особистісних орієнтирів. Це складний і багатогранний процес, що охоплює не лише вибір професії, а й самоусвідомлення, пошук внутрішньої гармонії та адаптацію до соціальних умов. У підлітковому віці, коли особистість перебуває на етапі становлення, професійне самовизначення стає важливим кроком у підготовці до дорослого життя. Дитина, яка тільки починає усвідомлювати свої здібності, інтереси та можливості, стикається з необхідністю обрати майбутній шлях[11]. Це визначення не обов'язково має бути точним і остаточним, але вже на цьому етапі підліток намагається зрозуміти, в якому напрямку він хоче рухатися. Професійне самовизначення є важливим не лише для особистості, а й для суспільства в цілому, оскільки від того, як молодь визначатиме свої професійні пріоритети, залежить розвиток економіки та соціальної сфери[2,с.76]. Згідно з психологічними теоріями, саме в підлітковому віці відбувається інтенсивне формування внутрішніх мотивів, цінностей і переконань, що визначатимуть майбутній вибір професії[23,с.24]. Підлітки активно шукають відповідь на питання про те, ким вони хочуть стати, і часто керуються ідеалами, що склалися в їхньому оточенні. Однак професійне самовизначення підлітків не завжди є свідомим і чітким, оскільки на цей процес впливають численні зовнішні та внутрішні фактори, такі як родина, освіта, соціальне оточення та власні інтереси[41,с.109].

Процес професійного самовизначення підлітків також тісно пов'язаний з їхніми психологічними особливостями. Важливим аспектом є те, що підлітки ще не досягли повної психологічної зрілості, що може призводити до нестабільності в їхніх прагненнях і планах на майбутнє. Тому цей етап потребує підтримки з боку

батьків, педагогів та психологів, які можуть допомогти молоді у виборі професійного напрямку[26,с.156].

Професійне самовизначення на етапі підлітково віку характеризується тим, що хоча вибір майбутньої професії вже зроблений, він залишається відкритим для подальшого коригування. Це означає, що підліток може переосмислити свій професійний шлях на основі набутого досвіду, знайти нові інтереси та цілі, що впливають на його подальший розвиток. У цей період формуються перші уявлення про обрану професію, відбувається накопичення знань і навичок, які допомагають визначити рівень готовності до професійної діяльності[1,с.237]. Підліток перебуває в перехідному стані між минулим – обраним навчальним закладом і спеціальністю, та майбутнім – місцем роботи, що може змінюватися залежно від обставин і нових поглядів на професію. Вони починають усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, що допомагає їм більш чітко визначити пріоритети у професійній діяльності[38,с.122].

Професійне самовизначення на цьому етапі нерідко передбачає не тільки зміну навчальних напрямів або спеціальностей, але й трансформацію професійних цінностей та переконань. Виникає необхідність у пошуку внутрішнього балансу між інтересами, що були визначені раніше, та новими можливостями, які відкриваються під час навчання. Особливості підліткового віку дозволяють активно працювати над самореалізацією, що визначає вибір майбутньої професії та життєвих пріоритетів. Тому професійне самовизначення підлітків є динамічним процесом, що вимагає ретельного осмислення особистих можливостей, потреб та бажань. Важливо зазначити, що хоча на цей етап часто вже є певні професійні орієнтири, підліток може бути відкритим до змін та можливостей, що відкриваються в процесі навчання та життєвого досвіду[37,с.126].

У підлітковому віці розпочинається активне формування світогляду, що відображає уявлення особистості про політичне, економічне та культурне життя суспільства. Це стає основою для розвитку поглядів на навколишній світ і своє

місце в ньому. Одночасно відбувається вдосконалення теоретичного мислення: підлітки починають логічніше і систематичніше мислити, зростає їх здатність до узагальнення та аналізу інформації. Збільшується рівень самостійності, гнучкості й продуктивності мислення, що дозволяє їм краще концентрувати увагу та переключатися з однієї задачі на іншу[10,с.26].

На цьому етапі розвиваються спеціальні здібності, наприклад, математичні, літературні або лінгвістичні, залежно від інтересів підлітків. Проте варто зазначити, що у дівчаток у цьому віці ці інтереси часто менш визначені, ніж у хлопців, хоча загальна успішність у навчанні у дівчаток може бути вищою. Розумовий розвиток підлітків полягає не тільки в накопиченні знань, а й у формуванні індивідуального стилю мислення та розвитку розумових здібностей. У цей час формується уявлення підлітків про професійну діяльність, що поступово трансформується у конкретні орієнтири для вибору майбутньої професії[32,с.212].

Професійне самовизначення на етапі учнівства є складовою частиною загального життєвого самовизначення, що включає соціальні й особистісні потреби. Усвідомлення важливості професійного вибору стає актуальним питанням у контексті особистісно зорієнтованої освіти. До кінця дев'ятого класу учні часто мають прийняти рішення про подальшу освітню траєкторію, що стає значним кроком у їхньому розвитку. Існують два підходи до вибору: перший – це шлях проб і помилок, коли учень обирає навчальний профіль без чітких орієнтирів, і другий – більш усвідомлений, коли підліток, опанувавши базові знання і вивчивши професії, самостійно робить свій вибір[8,с.12].

У процесі вибору професії учні можуть зіткнутися з труднощами через недостатнє усвідомлення конкретних вимог різних професій. Це часто призводить до того, що вибір здійснюється під впливом випадкових факторів або соціального тиску, незважаючи на те, що підлітки вважають себе обізнаними в питаннях професій. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що учні не завжди готові до свідомого та самостійного формування свого майбутнього. Причиною цього є

недостатнє знання особливостей різних видів діяльності, низька мотивація до осмисленого вибору та невміння співвідносити власні бажання з можливостями та здібностями[29].

Український науковець О. Рудюк запропонував змістовно-процесуальну модель професійного самовизначення, що складається з кількох етапів. Першим етапом є усвідомлення цінності суспільно корисної праці та необхідності професійної підготовки. Другий етап передбачає орієнтацію в соціально-економічній ситуації та прогнозування престижності обраної професії. Третім етапом є загальне орієнтування у світі професійної праці та визначення професійної мети. Четвертим кроком є встановлення короткострокових професійних цілей, що слугують етапами на шляху до довгострокової мети. П'ятий етап передбачає інформування про професії, спеціальності, а також навчальні заклади та місця для працевлаштування. Шостим етапом є формування уявлення про перешкоди, які можуть заважати досягненню професійних цілей, а також знання своїх сильних сторін, що сприятимуть реалізації планів. Сьомим етапом є наявність резервних варіантів вибору у разі невдачі з основним варіантом. Восьмим етапом є початок практичної реалізації професійної перспективи та постійне коригування планів за принципом зворотного зв'язку[38,с.126].

Якщо професійні мотиви підлітків є нечіткими або мають характер мрії, вони зустрічаються з необхідністю самовизначення. Романтичні уявлення неможливо реалізувати без рефлексивного самоаналізу та пошуку власного Я. Професійна мотивація підлітків різноманітна і залежить від їхніх інтересів, здібностей та системи цінностей. Учні часто класифікують навчальні предмети як важливі або неважливі в контексті вибору майбутньої професії. Мотивація вибору професії також залежить від здібностей, адже виявлення талантів підкріплює інтерес до певних професій. Крім того, на цьому етапі важливо обговорювати з професіоналами цінності тієї чи іншої професії[9].

Сучасні учні повинні бути готовими до свідомого вибору професії, що передбачає моральну, психологічну та практичну готовність. Моральна готовність включає усвідомлення значення праці для особистісного та соціального розвитку. Психологічна готовність полягає в усвідомленні своїх потреб і вимог суспільства. Практична готовність передбачає наявність знань та навичок, необхідних для виконання обраної професії. Вибір професії має великий вплив на подальше життя, тому підтримка старшокласників у цьому процесі є надзвичайно важливою[19,с.437].

На початкових етапах професійного самовизначення, Гомонюк О. та Мазур А. виділяють дві основні групи нормативних криз: кризу пошуку і вибору професії та кризу професійного навчання. Згідно з дослідженнями цих авторів, існують два основних підвиди таких криз: криза другого курсу і криза четвертого курсу. Перша з них виникає внаслідок усвідомлення студентом нової соціально-професійної ситуації, що є суттєво відмінною від тієї, що була у старших класах школи. Її подолання сприяє формуванню у студента нових підходів до вирішення навчальних завдань[5,с.79]. Криза четвертого курсу проявляється, коли студент стикається з реальними професійними завданнями під час виробничої практики або в повсякденному житті. Її конструктивне вирішення призводить до формування «Я» студента, а також закладаються основи професійного інтелекту та ідентичності, що є основою для розвитку професійної мотивації[13].

Динаміка навчальної діяльності підлітків передбачає три етапи, на яких розвивається ціннісна структура особистості. На першому етапі спостерігається високий рівень професійних та навчальних цінностей, але вони часто є неадекватними та відірваними від реальності. Їхнє формування детерміновано суспільною значимістю професії, а не особистісними переконаннями. На другому етапі відбувається зниження мотивації, і професійні та пізнавальні інтереси перестають впливати на навчальний процес. Тут часто спостерігається «синдром розчарувань». Третій етап характеризується одночасним зниженням загального

рівня мотивації і підвищенням усвідомлення різних форм мотивації, що впливають на навчальний процес[4,с.54]. Емпіричні дослідження свідчать, що задоволення обраною професією досягає свого максимуму на першому курсі, після чого знижуються до випуску. Відчуття задоволення є показником професійної спрямованості і поступово знижується протягом навчання у вищому навчальному закладі. На основі теоретичного аналізу можна виділити три типи професійного самовизначення серед студентів: діяльнісно-орієнтований, навчально-орієнтований та особистісно-орієнтований. Вони взаємопов'язані з рівнем розвитку особистого та професійного плану студента[20,с.64].

Чинники, які детермінують професійне самовизначення підлітків, можна поділити на три групи: об'єктивні, суб'єктивні та соціально-психологічні. Об'єктивні фактори включають етапи навчання та професійну спрямованість, суб'єктивні — це особистісні характеристики, такі як ступінь самосвідомості та цілеспрямованості, а соціально-психологічні фактори стосуються впливу оточення, таких як сім'я, друзі та викладачі[14,с.9-10].

Таким чином, професійне самовизначення су підлітковому віці— це складний і багатогранний процес, що включає не лише академічний розвиток, а й внутрішні трансформації особистості, що визначають її подальший професійний шлях.

Висновок до першого розділу

Ціннісні орієнтації особистості є важливим складником її мотиваційної сфери, оскільки визначають основні мотиви, які спонукають індивіда до певних дій і вибору життєвих цілей. Вони формуються під впливом соціального оточення, культурних та емоційних переживань, а також життєвого досвіду особистості. Цінності, такі як трудова етика, соціальна відповідальність, самореалізація, впливають на те, як особистість вибирає професійний шлях і як ставиться до

різних аспектів життя. Оцінка і розуміння власних цінностей сприяють розвитку мотивації до досягнення поставлених цілей. Тому ціннісні орієнтації є основою для вибору життєвих стратегій і формування позитивної мотиваційної спрямованості.

Особливості професійного самовизначення особистості у підлітковому віці є важливим етапом у процесі розвитку індивідуума, оскільки саме в цей період відбувається формування основ професійних орієнтацій. Підлітки намагаються визначити свої життєві пріоритети, що включають професійну діяльність, що часто призводить до внутрішніх суперечностей між реальними можливостями та мріями. Важливим аспектом цього процесу є вплив соціального оточення, включаючи сім'ю, однолітків та педагогів, що може як сприяти, так і обмежувати розвиток професійних інтересів. Професійне самовизначення підлітків також залежить від рівня їх самосвідомості та готовності до дорослих рішень. У цей період важливою є роль освітніх установ, які можуть сприяти розвитку професійних орієнтацій через активні форми навчання та профорієнтаційну роботу. Успішне самовизначення підлітків у професійній сфері є важливим кроком до формування їхніх життєвих планів та кар'єрних перспектив у майбутньому.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ

2.1. Організація та методика проведення дослідження

Організація емпіричного дослідження особливостей прояву ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери старшокласників у контексті професійного самовизначення розгорталася на основі наступних ключових аспектів:

1. Формулювання дослідницької проблеми, що передбачало визначення конкретних аспектів впливу ціннісних орієнтацій на процес професійного самовизначення підлітків. Згідно з цим, було окреслено мету та завдання дослідження, сформульовано гіпотезу та визначено теоретичні основи.
2. Підготовка та вибір діагностичних інструментів для збору даних, а саме розробки анкети, опитувальників для оцінки особливостей впливу ціннісних орієнтацій на процес професійного самовизначення підлітків.
3. Визначення репрезентативної вибірки серед учнів старших класів загальноосвітніх закладів. Вибірка враховувала вік, стать та рівень навчання, що забезпечувало достовірність і узагальненість результатів дослідження.
4. Збір даних в результаті проведення дослідження, послуговуючись психодіагностичним інструментарієм для отримання інформації про особливості прояву ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери старшокласників.
5. Аналіз та обробка даних, що передбачало оцінку, аналіз отриманих даних та інтерпретацію результатів з метою визначення та зрозуміння особливостей прояву ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери старшокласників.
6. Розробка практичних рекомендації психологам щодо розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні.

Таким чином, з метою визначення особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення нами було проведено практичне дослідження в якому прийняли участь 80 старшокласників (учнів 10-11 класів), з них 40 підлітків які навчаються в ліцеї № 19 м. Івано-Франківська (проведено дистанційно), та 40 підлітків з ліцею в селі Бондарів (проведено офлайн). Вибірка гетерогенна: 49 дівчина та 31 юнак у віці 16-17 років. Дослідження проводилося упродовж двох місяців з 15.01-15.03. 2025 року.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації підлітків.

Предмет дослідження – особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

Гіпотезою емпіричного дослідження виступило припущення про наявність взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення.

При проведенні експериментального дослідження з метою перевірки обґрунтованої нами гіпотези було обрано наступні методики дослідження:

1. З метою дослідження когнітивного компонента професійного самовизначення старшокласників нами було використано анкету «Світ професій та мій професійний вибір» (авт. Л.П. Федоренко) (додаток А).

Дана анкета спрямована на виявлення рівня обізнаності старшокласників щодо світу професій, особливостей самоаналізу власних здібностей та інтересів, а також визначення рівня сформованості професійних намірів. Анкета охоплює когнітивний компонент професійного самовизначення та допомагає виявити, наскільки усвідомлено підлітки підходять до процесу вибору професії.

Методика має шкали:

- Обізнаність про світ професій: оцінює рівень знань учнів про різні професії, їх особливості та вимоги.

- Самооцінка власних здібностей та інтересів: визначає, наскільки учні усвідомлюють свої сильні сторони та інтереси у контексті професійного вибору.

- Сформованість професійних намірів: вимірює ступінь визначеності учнів щодо майбутньої професійної діяльності.

2. Для дослідження причин вибору професії старшими школярами, структури їхньої мотиваційної сфери було використано Методика «Мотиви вибору професії» (С.С Гріншпун) (додаток Б).

Ця методика використовується для діагностики структури мотиваційної сфери старшокласників у контексті вибору майбутньої професійної діяльності. Вона дозволяє класифікувати мотиви на соціальні, практичні, особистісні та інші, визначаючи домінуючі напрямки в мотиваційній структурі особистості.

Методика має шкали:

- Соціальні мотиви: включають бажання приносити користь суспільству, допомагати іншим.

- Практичні мотиви: орієнтовані на матеріальну вигоду, стабільність та престиж професії.

- Особистісні мотиви: пов'язані з самореалізацією, розвитком власних здібностей та інтересів.

3. З метою визначення цінностей, які є провідними при виборі старшокласниками майбутньої професії нами використовувалась методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича (додаток В).

Дана методика, розроблена американським соціальним психологом М. Рокичем (Milton Rokeach), набула широкого застосування у вітчизняній та зарубіжній психології. Вона є стандартизованим інструментом діагностики особистісних цінностей як стійких диспозицій, що визначають мотиваційну спрямованість поведінки індивіда.

Зауважимо, що концептуальна модель М. Рокича ґрунтується на уявленні про цінності як глибоко інтегровані елементи мотиваційно-сміслової структури

особистості, які функціонують як критерії вибору та регуляції поведінки. Автор розрізняє термінальні (кінцеві життєві цілі) та інструментальні (засоби досягнення цілей) цінності.

Методика має на меті встановити індивідуальну ієрархію цінностей через процедуру суб'єктивного ранжування. Вона включає два окремих списки цінностей, кожен із яких складається з 18 позицій:

Термінальні цінності – ідеальні, бажані стани буття, які індивід прагне досягти впродовж життя (наприклад: щасливе сімейне життя, свобода, пізнання, самореалізація тощо).

Інструментальні цінності – поведінкові або особистісні риси, що розглядаються як засоби досягнення термінальних цілей (наприклад: чесність, відповідальність, самоконтроль, сміливість тощо).

Процедура проведення

Респонденту пропонується здійснити ранжування кожного списку за ступенем особистої значущості цінностей – від 1 (найвища значущість) до 18 (найменша значущість). Кожна позиція повинна мати унікальний порядковий номер, що забезпечує отримання індивідуального ціннісного профілю.

Методика може застосовуватись як у груповій, так і в індивідуальній формі. Орієнтовна тривалість – 15–25 хвилин.

Інтерпретація результатів

Результати інтерпретуються шляхом кількісного аналізу рангових позицій цінностей. Особливу увагу приділяють:

- цінностям з рангами 1–6, які трактуються як домінантні у світоглядній системі особистості;
- цінностям 7–12 рангу, що мають ситуативну значущість;
- цінностям 13–18 рангу, які не відіграють істотної ролі в регуляції поведінки.

4. Для визначення основних мотивів вибору професії нами використовувалась методика «Визначення основних мотивів вибору професії» (О.М. Павлютенко) (додаток Г).

- Методика дає змогу диференціювати основні мотиви професійного вибору за ступенем їх значущості для конкретного респондента. Зокрема, аналізуються внутрішні (інтерес, покликання, задоволення від діяльності) та зовнішні (матеріальна вигода, поради інших, престижність) чинники, що впливають на ухвалення професійного рішення.
- Методика має шкали:
 - - Внутрішні мотиви: включають інтерес до професії, бажання самореалізації, покликання.
 - - Зовнішні мотиви: охоплюють матеріальні аспекти, вплив оточення, соціальний статус професії.

Далі, проаналізуємо отримані нами результати діагностики.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Результати проведеного тестування старшокласників за анкетною «Світ професій та мій професійний вибір» (авт. Л.П. Федоренко) представлені нами на рис.2.1.

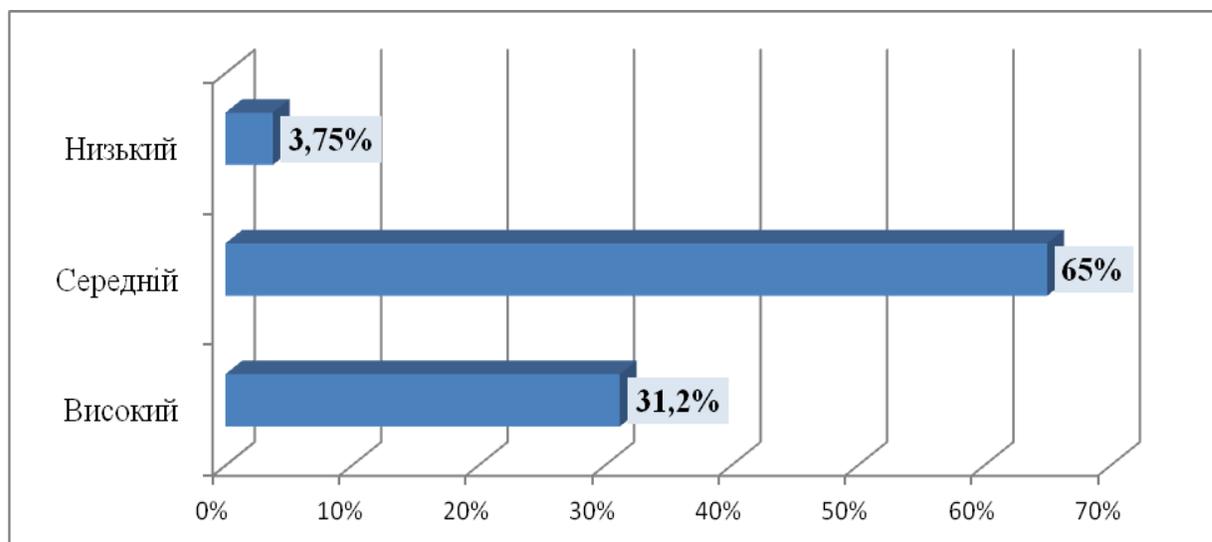

Рис.2.1 – Психологічні особливості розвитку обізнаності старшокласників шкіл про світ професій

Таким чином, згідно з отриманими даними, наведеними нами на рис.2.1 стає очевидним, що серед старшокласників понад чверть (31,2%) (25 старшокласників) вже набули високого рівня розвитку уявлень щодо змісту різних професій та їх вимог до особистості фахівця. Ці підлітки вже визначили найбільш привабливі для них професії та здійснюють активний цілеспрямований пошук інформації щодо специфіки бажаного фаху. Вони дізнаються про можливості й варіанти власного вступу в різні професійні заклади освіти України для набуття необхідної кваліфікації.

Середнього рівня знань про зміст та вимоги різних професій до особистості майбутнього фахівця досягла понад половина (65%) (52 випускника) даного ліцею. Досліджувані здійснюють активний, але досить вузький пошук інформації щодо конкретної, обраної ними професії. Досить мало виявляють інтерес до інших професій, оскільки впевнені в тому, що вже обрали свій майбутній фах. Вважаємо, що досить високий вияв впевненості цих старшокласників у своєму професійному виборі водночас спричинює й звуження можливостей їх вибору професії та подальшого варіативного проектування своєї кар'єри в умовах стрімких змін сучасного ринку праці.

У 3,75% (3 старшокласників) наявні досить обмежені знання щодо різних професій та їх вимог, що відповідає низькому рівню їх обізнаності. Вони здійснюють лише окремі ситуативні спроби пошуку інформації про різні напрями праці. У виборі майбутнього фаху орієнтуються переважно на конкретні приклади людей віку дорослості, що досягли матеріального успіху серед друзів родини, знайомих. При цьому старшокласники майже не співвідносять власні професійні здібності з вимогами бажаного фаху та досить мало замислюються над змістовними аспектами своєї майбутньої трудової діяльності [2].

Наступними були результати, отримані за методикою виявлення мотивів вибору професії С.С. Гріншпун. Проаналізовані нами дані представлені на рис.2.3.

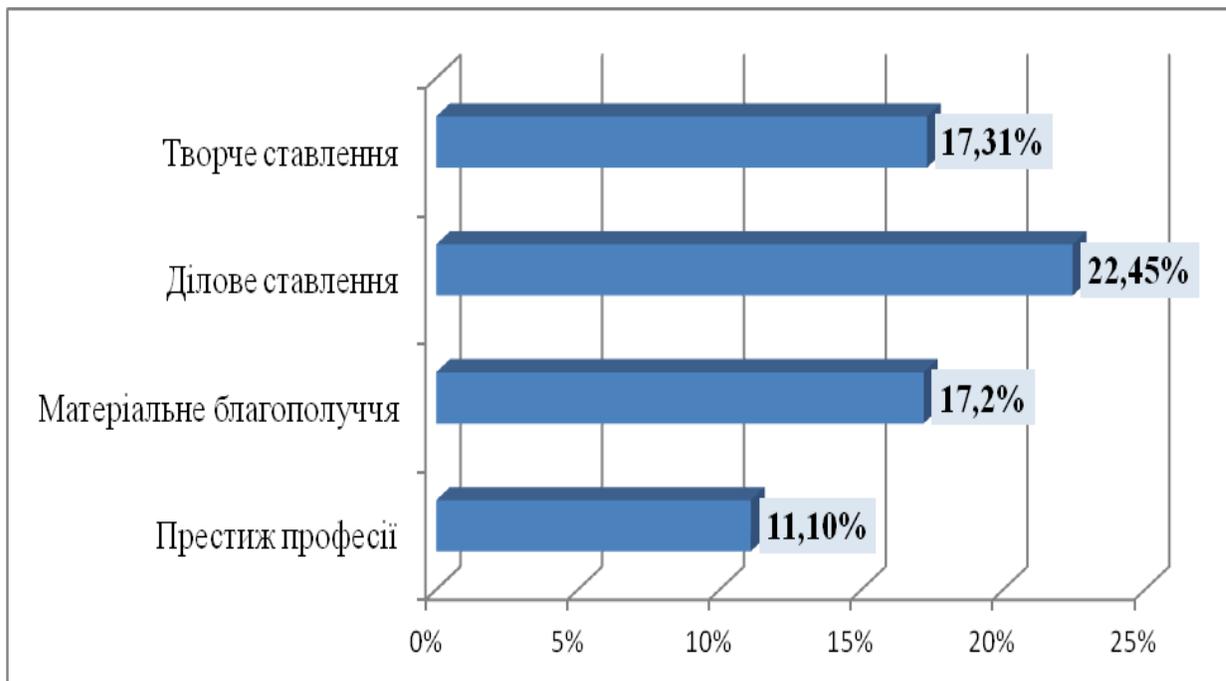

Рис. 2.3 – Середні показники за методикою «Мотиви вибору професії» (С.С. Гріншпун) (середні показники)

Таким чином, відповідно до рисунку 2.3. стає очевидним, що мотив ділове ставлення переважає у старших школярів, що є добрим показником. Дослідження показують, що переважання внутрішніх мотивів є найефективнішим з погляду задоволеності працею та її продуктивності (відповідно до результатів досліджень Р.В. Овчарової).

Мотив «Ділове ставлення» - показує інтерес людини до змісту професії, бажання дізнатися, у чому полягають обов'язки фахівця у професії, що обирається, прагнення до самовдосконалення, розвитку навичок та умінь у сфері, що обирається трудової діяльності, мрія займатися улюбленою роботою, впевненість, що обрана професія відповідає здібностям, можливість виявити самостійність у роботі, бажання приносити користь людям.

Також відповідно до отриманих результатів стає очевидним, що мотив «Престиж професії» сформований на низькому рівні. Мотив «Престиж професії» характеризує переконання людини, що ця професія має високий престиж у суспільстві, бажання керувати іншими людьми, бажання працювати у престижному місці, бажання мати модну професію, так само шкала показує вплив сімейних традицій на цінності респондентів.

Наступним було тестування підлітків за тестом за методикою вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича.

Аналізуючи термінальні цінності, зауважимо, що на основі результатів дослідження було встановлено, що найважливішою цінністю для старшокласників є «здоров'я» (рис.2.4).

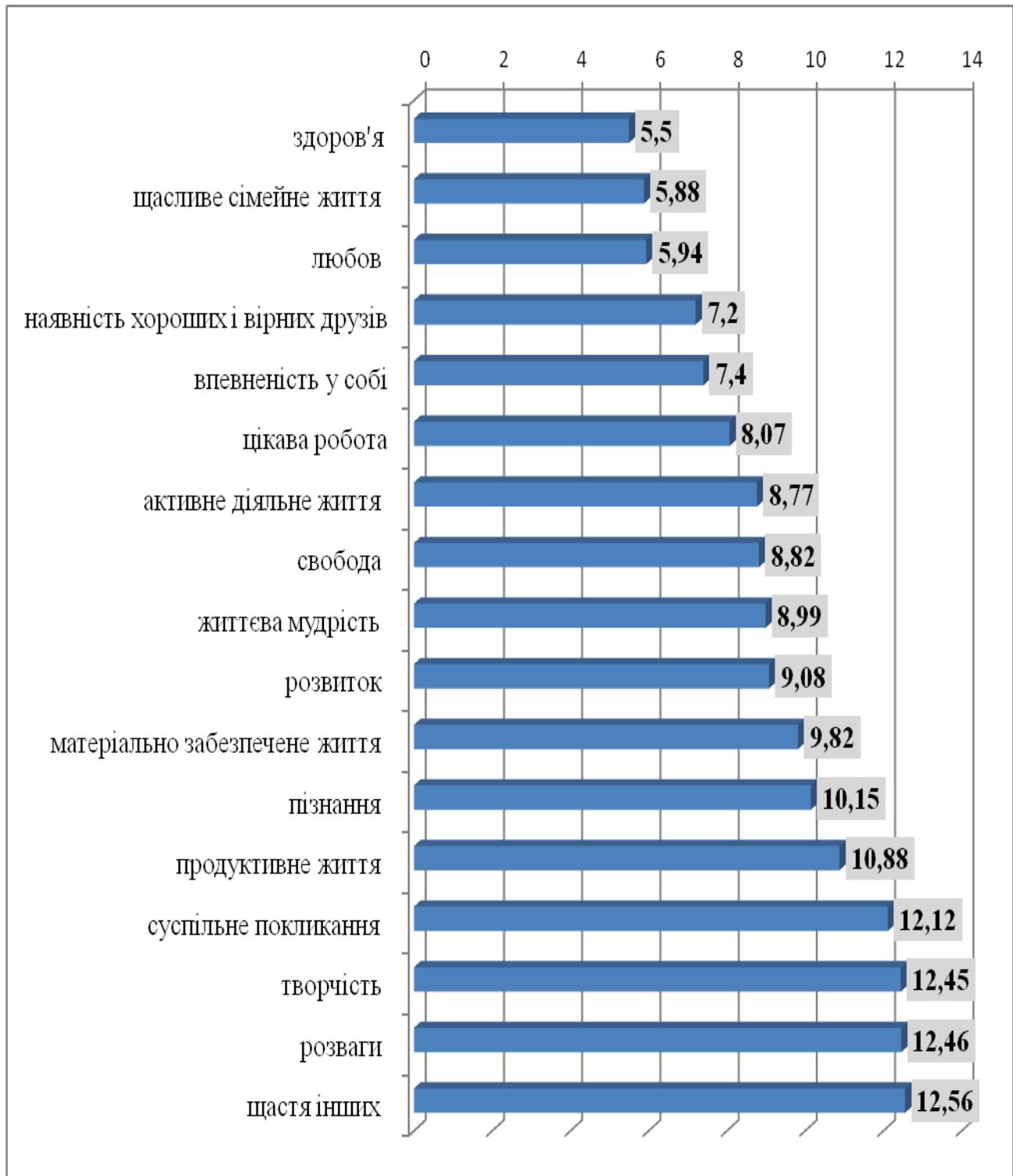

Рис. 2.4 – Термінальні цінності старшокласників

Відповідно до даних рис.2.4 найважливішою цінністю для старшокласників є «здоров'я» (1 ранг). Наступні позиції займають «щасливе сімейне життя» та

«любов» (2 та 3 ранги відповідно). Четверте місце посідає цінність «наявність добрих і вірних друзів». П'яту та шосту позиції займають «впевненість у собі» та «цікава робота» відповідно.

До групи бажаних, але не обов'язкових цінностей (7–12 ранги) увійшли: «активне діяльне життя» (7 ранг), «свобода» (8 ранг), «життєва мудрість» (9 ранг), «розвиток» (10 ранг), «матеріально забезпечене життя» (11 ранг) та «пізнання» (12 ранг). Менш значущими цінностями виявилися: «краса природи і мистецтва» (18 ранг), «щастя інших» (17 ранг), «розваги» (16 ранг), «творчість» (15 ранг), «суспільне покликання» (14 ранг) та «продуктивне життя» (13 ранг).

Зауважимо також, що при проведенні тестування за даною методикою були виявлені гендерні відмінності. Так, перші п'ять значущих термінальних цінностей є спільними для юнаків та дівчат. Розбіжності спостерігаються на шостому рангу: для юнаків більш значущою є «матеріально забезпечене життя» (різниця в 4 ранги, $p < 0,01$), тоді як для дівчат – «активне діяльне життя» (різниця в 5 рангів, $p < 0,01$).

В результаті аналізу інструментальних цінностей підлітків виявлено, що найбільш важливішими для них є: вихованість (1 ранг), чесність (2 ранг) та освіченість (рис.2.5).

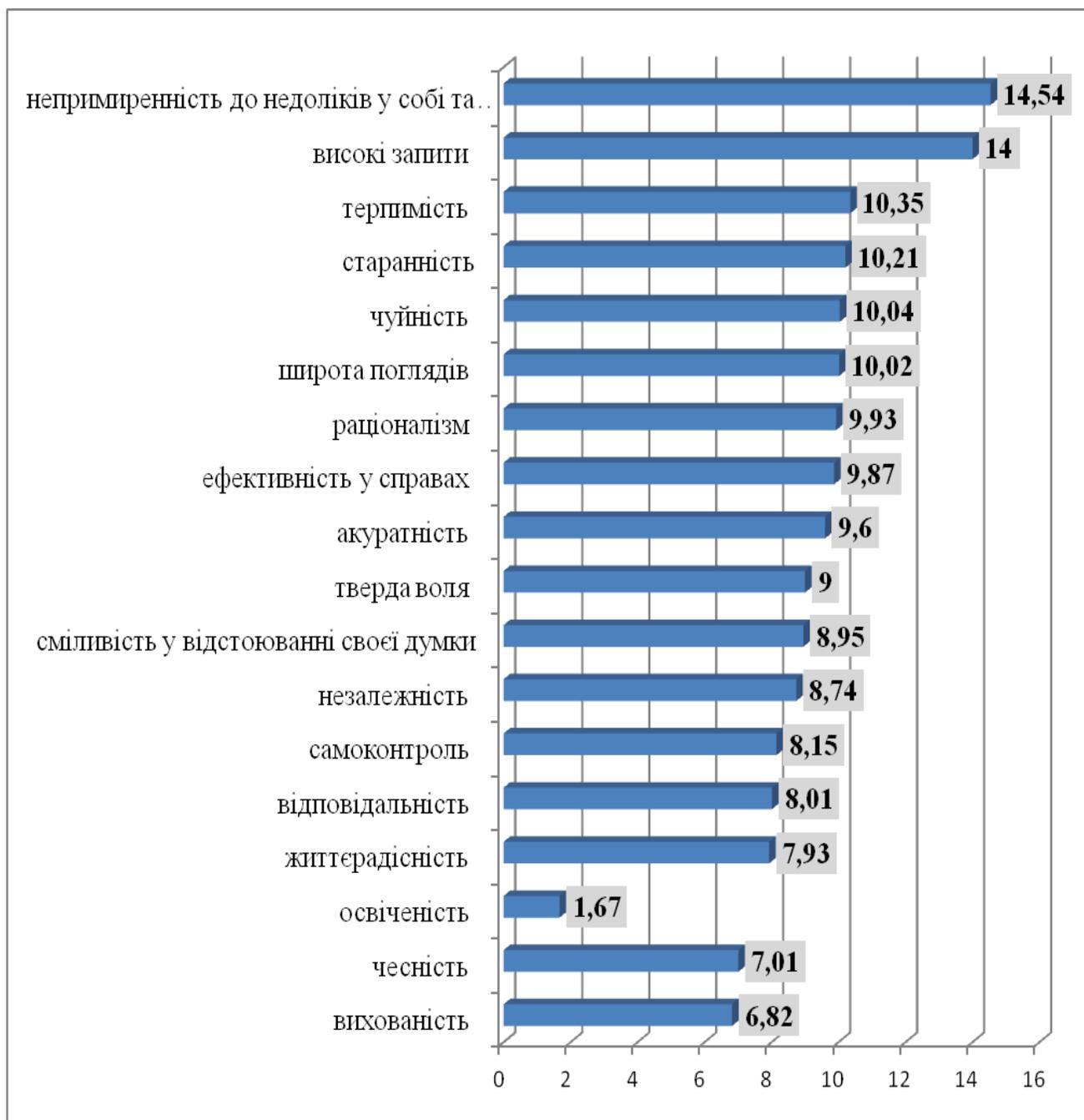

Рис. 2.5 – Інструментальні цінності старшокласників

Старшокласники вважають найбільш значущими інструментальними цінностями: «вихованість» (1 ранг), «чесність» (2 ранг), «освіченість» (3 ранг), «життєрадісність» (4 ранг), «відповідальність» (5 ранг) та «самоконтроль» (6 ранг).

До бажаних цінностей (7–12 ранги) віднесено: «незалежність» (7 ранг), «сміливість у відстоюванні своєї думки» (8 ранг), «тверда воля» (9 ранг), «акуратність» (10 ранг), «ефективність у справах» (11 ранг) та «раціоналізм» (12 ранг).

Найменш значущими виявилися: «непримиренність до недоліків у собі та інших» (18 ранг), «високі запити» (17 ранг), «терпимість» (16 ранг), «виконавчість» (15 ранг), «чуйність» (14 ранг) та «широта поглядів» (13 ранг).

Також, було виявлено гендерні відмінності в інструментальних цінностях. Так, наприклад, шістька значущих інструментальних цінностей є спільною для юнаків та дівчат. Проте юнаки більше орієнтовані на «вихованість – освіченість – життєрадісність», тоді як дівчата – на «чесність – вихованість – відповідальність». Це свідчить про те, що дівчата при виборі засобів досягнення цілей більше орієнтуються на морально-етичні аспекти.

Стосовно ступені реалізації цінностей, слід відзначити, що старшокласникам було запропоновано оцінити ступінь реалізації зазначених цінностей у їхньому житті (у відсотках). Найбільш реалізованими термінальними цінностями виявилися: «наявність добрих і вірних друзів» (75%), «здоров'я» (74%), «свобода» (72%), «щасливе сімейне життя» (72%) та «пізнання» (71%).

Найменш реалізованими були: «цікава робота» (20%), «любов» (47%), «щастя інших» (47%) та «життєва мудрість» (52%).

Серед інструментальних цінностей найвищу реалізацію отримали: «вихованість» (78%), «відповідальність» (77%), «раціоналізм» (75%), «життєрадісність» (74%) та «чесність» (74%).

Ці інструментальні цінності належать до найбільш значущих для старшокласників, що свідчить про узгодженість між їхніми життєвими установками та повсякденними практиками. Цікаво, що цінність «раціоналізм», яка не завжди входить до топ-6, демонструє високу реалізацію, можливо, через її утилітарну роль у навчанні.

Найменш реалізованими інструментальними цінностями стали «непримиренність до недоліків у собі та інших» (52%) та «високі запити» (58%). Ці дані узгоджуються з низьким ранжуванням цих цінностей у загальному переліку – отже, старшокласники не вважають їх пріоритетними ані в ідеалах, ані в повсякденному житті.

Далі, з метою виявлення внутрішніх закономірностей ціннісних орієнтацій старшокласників та їх взаємозв'язків було застосовано факторний аналіз. Для обертання матриці факторних навантажень використано варімакс-критерій. Як порогове значення рівня значущості обрано факторне навантаження не менше ніж 0,5. У результаті первинної інтерпретації факторної структури об'єднаної вибірки термінальних та інструментальних цінностей було прийнято шестифакторне рішення (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Факторна структура ціннісних орієнтацій

Фактор	Пояснена дисперсія, %	Змінні (факторні навантаження)
Фактор 1. Цінності особистого життя	9,69	любов (-0,756), щасливе сімейне життя (-0,767), пізнання (0,534), продуктивне життя (0,550)
Фактор 2. Цінності самореалізації та моральної відповідальності	9,33	цікава робота (-0,516), матеріально забезпечене життя (-0,642), терпимість (0,558), чесність (0,569)
Фактор 3. Індивідуалістичні цінності	7,14	розвиток (0,560), розваги (-0,596), творчість (-0,598)
Фактор 4. Цінності спілкування та самоствердження	5,97	вихованість (-0,784), сміливість у відстоюванні своєї думки (0,679)
Фактор 5. Цінності досягнень	5,58	суспільне покликання (0,561), відповідальність (0,686)

Фактор 6. Активно-пасивні цінності	5,33	активне діяльне життя (-0,610), життєва мудрість (-0,503)
------------------------------------	------	--

Таким чином, відповідно до отриманих результатів, наведених нами в таблиці 2.1 стає очевидним, що перший, третій та шостий фактори сформовані переважно термінальними цінностями. Четвертий фактор включає інструментальні цінності. Другий та п'ятий фактори містять цінності обох типів.

Перші чотири фактори є біполярними, тобто містять протилежно спрямовані групи цінностей.

Фактор 1 – Цінності особистого життя

На негативному полюсі – цінності родини та близького кола спілкування (щасливе сімейне життя, любов), на позитивному полюсі – цінності саморозвитку та пізнання. Домінуючою є цінність «щасливе сімейне життя».

Фактор 2 — Цінності самореалізації й моральної відповідальності

Негативний полюс містить термінальні цінності соціального успіху (цікава робота, матеріальне забезпечення), а позитивний – морально-етичні інструментальні цінності (терпимість, чесність). Це свідчить про конфлікт між утилітарними та моральними орієнтирами.

Фактор 3 – Індивідуалістичні цінності

Негативний полюс представлений гедоністичними цінностями (розваги, творчість), позитивний – цінністю розвитку. Такий розподіл вказує на напрямок особистісного зростання як альтернативу дозвіллю.

Фактор 4 – Цінності спілкування і самоствердження

Суперечність між вихованістю (негативне навантаження) та сміливістю у відстоюванні власної думки (позитивне навантаження) демонструє дисгармонію у сфері комунікативної поведінки.

Фактор 5 – Цінності досягнень

Поєднує цінність суспільного покликання з відповідальністю, формуючи етико-соціальну вісь, яка характеризує орієнтацію на досягнення через моральну самодисципліну.

Фактор 6 – Активно-пасивні цінності

Обидві цінності (активне життя та життєва мудрість) мають негативне навантаження, що може свідчити про зниження важливості як активної діяльності, так і рефлексивної позиції у старшокласників.

Таким чином, підсумовуючи відзначимо, що ціннісні орієнтації старшокласників мають прямий зв'язок з характером їх професійної мотивації. Факторний аналіз виявив окремі блоки цінностей, які прямо корелюють з мотивами вибору професії – зокрема, «цінності самореалізації» та «цінності досягнень» тісно пов'язані з домінуванням у мотивації старшокласників мотиву «ділового ставлення».

Цінності особистого життя (родина, любов) займають провідні позиції в системі термінальних цінностей, що узгоджується з орієнтацією багатьох підлітків на професії з соціальним компонентом. Це частково пояснює високий рівень обізнаності про професії, які передбачають міжособистісну взаємодію, служіння людям (педагогіка, медицина, соціальна робота).

Мотиваційна домінанта «ділового ставлення» підтверджує функціональність інструментальних цінностей, таких як відповідальність, самоконтроль, вихованість. Їх наявність у ключових позиціях ранжування свідчить про усвідомлену, морально орієнтовану мотивацію професійного вибору.

Низький рівень мотивації «престижу професії» резонує з низькими ранговими позиціями таких цінностей, як «високі запити» чи «матеріально забезпечене життя» у деяких груп. Це вказує на етичну спрямованість молоді і зменшення соціального конформізму у виборі майбутньої діяльності.

Наступним етапом емпіричного дослідження було проведення тестування старшокласників за методикою визначення основних мотивів вибору професії

О.М. Павлютенкова. Так, інтерпретуючи дані, нами було виявлено наступну особливість (рис.2.2)

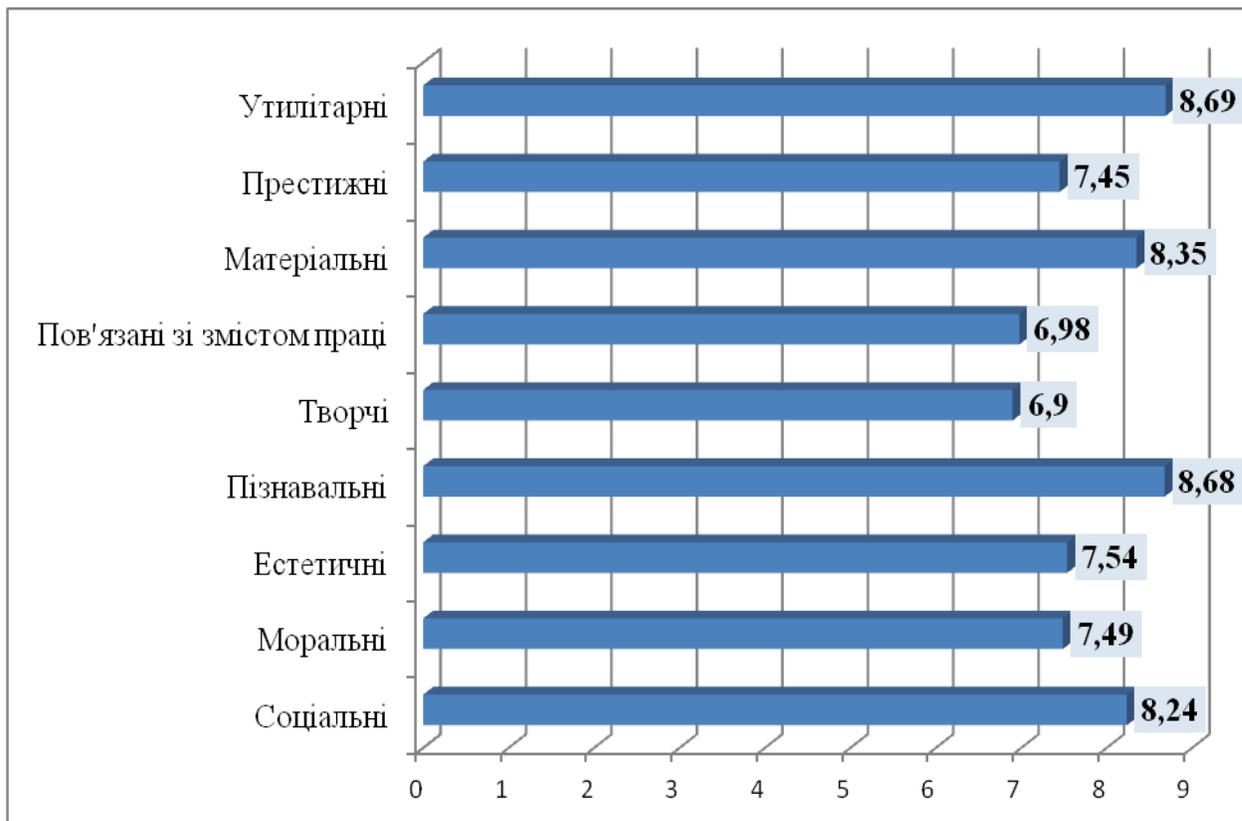

Рис.2.2 – Основні мотиви вибору професії підлітками за методикою О.М. Павлютенкова (середні показники)

Результати тестування підлітків за методикою О.М. Павлютенкова (рис.2.2) демонструють той факт, що у старших школярів провідними є «Соціальні», «Пізнавальні», «Матеріальні» та «Утилітарні» мотиви. Тобто можна припустити, що при виборі професії їх мотивує бажання своєю працею сприяти суспільному прогресу, для них є характерною соціальна спрямованість на вищі загальнолюдські цілі та потреби, прагнення до оволодіння спеціальними знаннями, пізнання змісту конкретної праці, а також прагнення отримувати певні блага та керувати людьми. Навпаки, не вираженими мотивами є «Творчі» та «Пов'язані зі змістом праці». Саме ці критерії мають найменше значення при виборі професії сучасною молоддю

2.3. Практичні рекомендації психологам щодо розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні

На думку відомого американського дослідника підліткового віку Ф. Райса, проблеми сучасних підлітків вимагають комплексного підходу, в якому необхідно поєднувати психологічний, педагогічний, соціокультурний та медико-біологічний аспекти[12]. У руслі цих вимог в сучасному українському суспільстві на сьогоднішній день досі не знайдено відповіді на багато питань: як враховувати індивідуальні особливості конкретних підлітків у процесі їх профорієнтації та навчання, як об'єднати зусилля педагогів, психологів та активність самого підлітка для професійного самовизначення, як вирішити протиріччя між бажанням підлітка здобути професію та відсутністю усвідомлення того, що його психіки. Крім того, існує реальна суперечність між соціально-професійними вимогами, що пред'являються до людини, та її бажаннями, можливостями щодо їх реалізації[40].

В цілому теоретичний аналіз психологічних досліджень, присвячених вибору професії та проведених під кутом зору індивідуальних особливостей підлітків, дозволяє обґрунтувати наступні висновки:

1. Основна увага має бути приділена шкільній профорієнтації та поступовому формуванню у школярів внутрішньої потреби та готовності до повноцінного, вільного самовизначення, подолання конфлікту між особистими якостями людини та об'єктивними, нормативними вимогами діяльності.

2. Для сучасного підлітка дуже складним є процес формування таких ціннісних орієнтацій, які б сприяли його безболісному входженню до системи соціально-економічних відносин. Причиною цього є зміна соціально-економічна ситуація і, як наслідок цього, - ослаблення референтної функції сучасної сім'ї в плані формування довгострокових особистісних установок дитини.

3. Сучасний підліток прагне отримати від школи не тільки предметні знання, а й певний життєвий досвід, який би допоміг йому надалі бути більш ефективним

у соціальному середовищі та у виборі сфери професійної діяльності. Але ця потреба сьогодні значною мірою депривована через нездатність сучасної школи транслювати такий досвід.

4. Потреба підлітка, що виникла на сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин, в індивідуальній економічній діяльності не знаходить свого повного і справжнього задоволення і не пов'язана з планами професійного самовизначення.

5. Перехідний критичний період підліткового віку завершується виникненням особливої особистісної освіти, яка позначається терміном «самовизначення», і характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і свого призначення в житті, спрямованість у майбутнє стає основною спрямованістю особистості, в центрі уваги інтересів та планів перебуває проблема вибору професії, подальшого життєвого шляху.

6. До моменту професійного самовизначення навіть випускники шкіл не готові зробити зрілий, повноцінний вибір через недостатню сформованість відповідних психологічних функцій. При цьому треба враховувати втручання особистісної психодинаміки, схильність прийняти бажане за дійсне чи витіснити неприємні очікування. Тільки 40% підлітків обирають професію орієнтуючись зміст діяльності.

Рання спеціалізація не сприяє ранньому професійному розвитку, а розвиток внутрішньої позиції професіонала визначається не зовнішніми умовами, в які поставлена людина, а внутрішніми передумовами. Внутрішня позиція професіонала формується лише тоді, коли діяльність набуває особистісного змісту. Виділення внутрішньої позиції дозволяє намітити шляхи психологічної допомоги. Враховуючи це специфіка психолого-педагогічного супроводу розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні підлітків закладається у розширенні уявлень у них про світ праці,

розвитку особистісного професійного плану, формуванні готовності до обґрунтованого й усвідомленому виборі спеціальності[16].

Враховуючи все вищезазначене, нами було розроблено програму з метою допомогти старшокласникам у складний період та спрямовану на активізацію професійного та особистісного самовизначення. Це одна із нетрадиційних форм активної роботи, що враховує специфіку віку.

Мета програми:

- створення умов для побудови особистої професійної перспективи;
- надати ефективну психолого-педагогічну підтримку старшокласників;
- допомогти юнакам визначити свої життєві плани та відповідно вибудувати з ними алгоритм дій.

Задачі:

- 1) розвиток компетенцій планування свого трудового шляху та успішного просування в реалізації сформованого плану;
- 2) розвиток професійно важливих якостей та компетентностей, мотивів саморозвитку, особистісного росту;
- 3) формування готовності до нових форм організації праці в умовах ринкових відносин та конкуренції кадрів;
- 4) розвиток уміння співвідносити свої інтереси з вимогами трудової діяльності;
- 5) забезпечення старшокласників засобами самопізнання, розвитку навичок та вмінь по цілепокладанню та плануванню.

Учасники програми: старшокласники віком 16-17 років з низьким рівнем готовності до вибору професії.

Розроблена нами програма складається із десяти занять терміном до 4-6 тижнів, які рекомендується проводити один-два рази на тиждень.

Вважаємо, що для старшокласників слід запропонувати наступні методи психолого-педагогічного впливу для розв'язання поставлених задач: індивідуальні

вправи, ігри-комунікації, візуалізація, техніка релаксації та етюди. Для реалізації розробленої програми повинна бути тісна співпраця психолога, соціального педагога, вчителів, педагога-організатора, які будуть залучатися до проведення різнопланових занять для підвищення рівня професійного самовизначення старшокласників.

Структура програми:

- 1) підготовчий блок – привітання, включає в себе набір вправ, що сприяють активізації учасників групи, створенню благодатної атмосфери;
- 2) основний блок включає в себе бесіди, ігри, вправи, що допомагають зрозуміти та засвоїти головну тему та мету заняття;
- 3) заключний блок – зворотний зв'язок (рефлексія) передбачає обмін своїми почуттями та враженнями.

Тренінгові заняття за програмою, що спрямована на підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників

Підготовчий етап

Заняття №1. Мета заняття – познайомити учасників групи, формувати довірливі стосунки у групі, згуртувати групу.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Ім'я та жест»

Учасники сідають у коло так, щоб добре бачити одне одного. Кожен учасник представляє попередніх виступаючих і себе, називаючи їх імена та повторюючи (демонструючи) жести, якими супроводжувалися імена. Реалізація цієї технології починається з ведучого, який називає своє ім'я, супроводжуючи його якимось жестом. Наступний учасник спочатку називає ім'я ведучого та показує його жест, а потім представляє свої ім'я та жест. Так продовжується до останнього учасника, якому необхідно назвати імена та продемонструвати жести всіх учасників взаємодії.

2. Вправа «Очікування – побоювання»

Пропонується підготувати самостійно два аркуші паперу. Один із них назвати «Очікування», а інший - «Побоювання». На першому аркуші паперу слід написати те, що очікують учасники від майбутніх занять, а в другому - чого вони побоюються, перебуваючи у тимчасовому невіданні.

3. Вправа «Молекули»

Ведучий каже: «Уявімо, що ми всі атоми. Атоми виглядають так. Атоми постійно рухаються та об'єднуються в молекули. Число атомів у молекулі може бути різним, воно визначається тим, яке число я назву. Ми всі зараз почнемо швидко рухатися, і я говоритиму, наприклад, три. І тоді атоми повинні об'єднатися в молекули по три атоми на кожен. Молекули мають такий вигляд. Наприкінці проводиться обговорення: Як ви себе почуваете? Чи всі поєдналися з тими, з ким хотіли?»

4. Вправа «Ураган»

Ведучий стоїть у центрі кола. Він пропонує помінятися місцями всім, хто має певну ознаку. Причому, якщо учасник володіє названою ознакою, він обов'язково повинен змінити своє місце чи стати ведучим. Ведучий називає тільки ту ознаку, якою володіє. Коли учасники міняються місцями, він має зайняти чиєсь місце на стільці в колі. Той, хто залишився без місця, стає ведучим. Якщо учасник довго не може сісти у коло, він може сказати «Ураган», і тоді всі, хто сидить у колі, повинні помінятися місцями.

5. Вправа «Жива анкета»

Усі учасники, передаючи іграшку по колу, відповідають такі питання: Який зараз настрій? Чи було щось несподіване для тебе на цьому занятті? Що тобі сподобалося? Що тобі не сподобалося?

Ритуал прощання.

Заняття №2. Мета заняття – створити умови для ефективного проведення занять.

Хід заняття:

Привітання.

1. Ігрова вправа «У дитинстві я хотів(ла) бути...»

2. Вправа «Квадрат»

Усі учасники встають коло та заплющують очі. Потім за сигналом учні, не розплющуючи очі, повинні перебудуватися з кола в квадрат.

3. Вправа «Хто Я?»

Протягом 5 хвилин учні повинні відповісти 10 разів на запитання «Хто Я», при тому, що відповіді мають бути різними та зафіксовані в тому порядку, в якому вони приходять в голову.

4. Гра «Успіх – це ...»

Протягом трьох хвилин учасники відповідають на запитання: Що таке успіх? Відповіді мають бути різними.

Обговорення.

Домашнє завдання. Знайти та розповісти про будь-яку нову спеціальність (професію) на особистий розсуд учасників.

Ритуал прощання.

Основний етап

Заняття №3. Мета заняття – сформувати теоретичні уявлення та поняття, пов'язані зі світом професій; активізувати розумову діяльність.

Хід заняття:

Привітання.

1. Гра «Назви професію»

Усі учасники по черзі називають професії. Хто не зміг протягом трьох секунд пригадати професію або повторив вже названу, вибуває з гри. Якщо учні називають не професію, а посаду (начальник, директор, президент), такі відповіді не приймаються, як і слова «олігарх», «авторитет» тощо. Гра йде доти, доки не залишиться один переможець.

2. Вправа «Крокодил»

Група розбивається на дві команди. Перша – загадує якусь професію, а друга делегує свого учасника (за його згодою) чи гравці першої групи можуть самі назвати того, кому вони повідомлять загадану професію. Останній має зобразити її лише за допомогою жестів та міміки, а його команда намагається зрозуміти, що було загадано. Команди загадують професії по черзі.

Обговорення: що допомогло впоратися із поставленим завданням? Що ускладнювало виконання вправи?

3. Гра «Людина-професія»

Зараз ми виберемо ведучого. Він намагатиметься відгадати, про кого з учасників гри йде мова. Відгадуватиме ведучий за допомогою лише однієї підказки: всі учасники назвуть професію, з якою «загадана» людина асоціюється. Професії можуть повторюватися. Перевірка домашнього завдання. Обговорення. Кожен по черзі розповідає про будь-яку нову професію (спеціальність), яку він вибрав для доповіді.

Ритуал прощання.

Заняття №4. Мета заняття – виявити професійні інтереси учнів.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Намалюй себе у майбутньому»

Усім учасникам пропонується намалювати себе у майбутньому. Після того, як усі виконали це завдання, відбувається обговорення.

2. Гра «Ланцюжок професій»

Зараз ми по колу вибудуємо «ланцюжок професій». Я назву першу професію, наприклад, металург, наступний назве професію, у чомусь схожу із попередньо названою професією.

3. Вправа «Моє професійне кредо»

Необхідно сформулювати девіз, створити образ, символ, емблему своєї професійної діяльності, а потім подати її групі. Це може бути малюнок, пісня, вірш, схема, жест, прислів'я. Учасники можуть скористатися будь-якими матеріалами та іншими допоміжними засобами.

Час підготовки – 10 хвилин.

Питання для обговорення:

- Чому Ви обрали саме ці засоби для символізації свого кредо?
- Що головне в собі Ви хотіли наголосити цим символом?
- Що Ви не відобразили в цьому символі, але хотіли б додати?
- Який елемент символу несе в собі основне смислове навантаження?
- Чи вважаєте Ви, що він справді відображає ваше кредо?

Рефлексивне коло.

Всі учасники сідають у коло, і їм задається алгоритм рефлексії:

- розкажіть про свій емоційний стан під час заняття та в його кінці;
- що нового Ви дізналися, чого навчилися;
- як Ви оцінюєте свою участь у занятті?

Усі по черзі висловлюються відповідно до заданого алгоритму.

Ритуал прощання.

Заняття №5. Мета заняття – усвідомити особистісні ресурси для вирішення проблем та

визначити тимчасову перспективу.

Хід заняття:

Привітання.

1. Розминка «Асоціації до майбутнього»

Усі учасники сідають у коло, ведучий кидає м'яч, і кому він потрапляє до рук, повинен сказати, із чим у нього асоціюється його майбутнє.

2. Вправа «Смуга перешкод»

Кожен член групи висловлюється про свої складнощі, які він відчуває на даний проміжок часу. Потім ці труднощі кожен повинен зафіксувати на листку А4 і покласти на підлогу, після чого ланцюжком учасники проходять дані проблеми.

3. Вправа «Валіза в дорогу»

Всім учасникам потрібно написати на листочках ті якості та вміння, які їм стануть у нагоді у дорослому житті. Після чого кожен повинен зачитати, що він візьме з собою, далі йде обговорення.

4. Гра «Мої особисті та професійні плани»

Кожен учасник отримує аркуш паперу, на якому записує анонімно свої особисті плани на майбутнє. Потім ведучий збирає листки та перемішує їх, після цього роздає у випадковому порядку. З іншого боку аркуша учасники пишуть про своїх професійні плани, після чого отримані результати зачитуються вголос.

5. Рефлексія «Ресторан»

На дошці приклеюються картинка «Кухар» і питання: «Наситилися?», так само приклеюються пропозиції, на які учасникам по черзі потрібно буде відповісти:

- 1) Я з'їв би ще цього...
- 2) Найбільше мені сподобалося...
- 3) Я майже переварив...
- 4) Цей ресторан ...
- 5) Я переїв ...
- 6) Будь ласка, додайте ...

Ритуал прощання.

Заняття №6. Мета заняття – активізувати процес професійного та особистісного самовизначення.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Аукціон цінностей»

Матеріали: лист із написаними цінностями, маркер червоного кольору

Правила аукціону:

1. Кожен учасник має 1000 умовних одиниць.
2. Початкова вартість кожної цінності – 50 умовних одиниць.
3. Підвищувати ціну можна у сумі умовних одиниць, кратну 20 (20, 40, 60 тощо). Не можна підвищувати власну ціну.
4. Об'єднувати умовні одиниці учасникам не можна.
5. Торги починаються після оголошення ведучим будь-якої цінності.
6. Цінність вважається купленою, якщо запропоновану за неї ціну ведучий назвав тричі під рахунок і промовив слово «Продано» (наприклад: 300 – раз, 300 – два, 300 – три, продано!) або якщо за неї запропоновано 1000 умовних одиниць.
7. Поряд із цінністю ведучий записує ціну, за яку вона продана, та ім'я її покупця.

Список цінностей: Свобода; Мир в усьому світі; Фінансова незалежність; Здорові діти; Можливість написати книгу, яка вплинула б на покоління; Ідеальна сім'я; Дім вашої мрії; Ідеальне здоров'я до 95 і більше років; Запаморочлива кар'єра; Благополуччя батьків; Ідеальне кохання; Нагодувати всіх голодних; Змінити зовнішність; Стати президентом якоїсь держави; Полетіти у космос; Отримати «Оскар»; Світ без наркотиків; Безсмертність; Ідеальний друг; Можливість мандрувати у часі; Можливість читати чужі думки; Здатність літати.

Запитання для обговорення вправи:

- Чому саме ці цінності набрали найбільшу кількість одиниць?
- Чи всі задоволені тим, що купили? Чи хотілося купити щось інше?
- Якби такий аукціон проходив у реальному житті, чи змінився б Ваш вибір?
- Які проблеми людини та суспільства пов'язані із запропонованими цінностями?
- Чи спроможне молоде покоління вирішити ці проблеми, вплинути на їх вирішення?

2. Вправа «Мрії»

Усі, сидячи по колу, заплющують очі і намагаються прислухатися до своїх бажань, уявляти своє професійне майбутнє, становище у суспільстві, найближче оточення. У цей час включається тиха і приємна музика. Потім кожен учасник групи ділиться своїми враженнями.

3. Вправа «Автопортрет»

Ведучий роздає кожному аркуш формату А4 і пропонує намалювати автопортрет. Далі всі портрети збираються, перемішуються та у випадковому порядку роздаються назад учасникам.

Нове завдання: «Погляньте уважно на зображення, постарайтеся зрозуміти, що це за людина, на що вона здатна, але при цьому не намагайтеся дізнатися, хто тут намальований. На зворотному (чистому) боці листочка з автопортретом напишіть одну професію, яка, на вашу думку, найбільше відповідає зображеній особі. Після цього листок передайте сусідові праворуч, а від сусіда зліва візьміть новий листок і проробіть те саме. Якщо ви отримаєте листок з власним автопортретом, то також підберіть до нього професію. Таким чином, усі листочки мають пройти коло. Професії на одному листочку можуть повторюватись». Далі ведучий збирає листочки, перемішує їх і починає підведення підсумків. Береться перший листочок. Ведучий показує учасникам гри, що на ньому зображено, зачитуються записані на звороті професії.

Рефлексія «Ключове слово»

Учасникам пропонується по черзі назвати одне слово, з яким вони мають асоціацію зі змістом заняття, що відбулося.

Ритуал прощання.

Заняття №7. Мета заняття – визначити професійні схильності та вподобання учнів, співвіднести індивідуальні можливості з вимогами, які необхідні для оволодіння професійними навичками.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Оголошення в газету»

Учасникам пропонується написати про себе оголошення в газету. Після цього оголошення збираються та роздаються у рандомному порядку. Потім учасники зачитують оголошення та намагаються відгадати, кому вони належать.

2. Вправа «Моє покликання»

Кожен присутній має певну думку щодо ваших здібностей і тієї професії, яка вам найбільше підходить. Тому ставитимете один одному лише одне питання: «Яке в мене покликання, чим краще займатися в житті?»

3. Гра «Мої переваги»

Інструкція ведучого: «Кидаючи по черзі один одному цей м'яч, будемо говорити про безумовні переваги, сильні сторони того, кому кидаємо м'яч. Будемо уважні, щоби м'яч побував у кожного».

Рефлексія. Кожен по колу відповідає на такі питання, що прикріплені до дошки:

- «Мої думки про свою участь на занятті».
- Як я оцінюю результати заняття?
- Що мені дало це заняття?

Ритуал прощання.

Заняття №8. Мета заняття – усвідомити власну унікальність, свої слабкі та сильні сторони власної корисності для суспільства.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Співбесіда»

Викликаються два добровольці: претендент і роботодавець. За допомогою ведучого задається фабула рольової гри: що за організація, яка посада у роботодавця, про яку вакансію йдеться, які особистісні особливості у претендента. Останнє необов'язково – нехай учасник грає сам себе. Роботодавцю можна дати

інструкцію, що він сам повинен вирішити за підсумком, прийнята людина чи ні. Для різноманітності можна зробити і так, що а) рішення ухвалює ведучий; б) рішення приймає група через обговорення та голосування.

Роботодавцю можна дати секретну інструкцію, в якій, наприклад, дати установку на те, щоб «валити» кандидата, або поводитися якимось по-особливому.

Обговорення.

2. Вправа «Який я?»

Ведучий називатиме професії, а кожен учасник протягом кількох секунд повинен подивитися на своїх товаришів та визначити, кому ця професія підійде найбільшою мірою. Після чого ведучий б'є в долоні і всі по команді одночасно повинні показати рукою (або ручкою) на обрану людину (найбільш відповідну для названої професії).

3. Вправа «Один для одного»

Ведучий говорить про те, що люди народжені один для одного, що це вже сьогодні аксіома, тобто твердження, яке не потребує доказів. Учасникам слід проаналізувати усіх членів групи. Наприклад, написали тренінгове ім'я «Євгеній» і напроти нього зробили запис: «З ним можна розпочати бізнес, піти у турпохід та поговорити про футбол». А потім усі об'єднуються в велике коло і вислуховують один одного. Всім учасникам буде цікаво дізнатися відповідь на запитання: «До чого ж я підходжу?»

4. Вправа «Мої сильні сторони...»

Інструкція: «У кожного з вас є сильні сторони, те, що ви цінуєте, приймаєте та любите у собі, що дає вам почуття внутрішньої свободи та впевненості у власних силах, що допомагає вистояти у скрутну хвилину. При формулюванні сильних сторін не применшуйте свої переваги. Ви також можете відзначити ті позитивні якості, які вам не властиві, але ви хотіли б виробити їх у собі. На складання списку вам дається 5 хвилин. Потім сядемо у велике коло, озвучимо записи та коментарі до них. Коли будете висловлюватися, говоріть прямо,

впевнено, без усяких «але...», «якщо...», «може бути...», «я не зовсім впевнений у тому, що...» тощо. На виступ дається по 2 хвилини. Навіть якщо закінчите свою промову раніше, час, що залишився, належить вам. Слухачі можуть лише уточнювати деталі чи просити роз'яснення, але не мають права висловлюватися. Можливо, значна частина відведеного часу пройде у мовчанні. Ви не зобов'язані пояснювати, чому вважаєте ті чи інші свої якості точкою опори, сильною стороною. Достатньо, що самі в цьому впевнені».

Наприкінці вправи проводиться колективна дискусія, звертається на те спільне, що було у висловлюваннях, і на ті відчуття, які кожен відчув під час вправи. Важливо: при виконанні необхідно стежити, щоб учасники уникали навіть незначних висловлювань про свої недоліки, помилки, слабкості. Будь-яка спроба самокритики та самоосуду повинна припинитися.

5. Вправа «Скажи мені хто твій друг»

Кожен учасник протягом 3-4 хвилин накидає «психологічний портрет» будь-кого з членів групи. Вказувати на зовнішні ознаки, за якими можна одразу дізнатися про конкретну людину, не можна. У портреті має бути не менше 10-12 рис характеру, звичок, особливостей, що характеризують саме цю людину.

Потім той, хто написав, виступає зі своєю інформацією перед групою, а решта учасників намагаються вгадати, чий це портрет. Автор портрета не повинен казати, хто з учасників має рацію. Він робить це лише після того, як висловляться усі охочі.

Рефлексія. Обговорення.

Ритуал прощання.

Заняття №9. Мета заняття – розвивати уміння знаходити ресурси для досягнення позитивних життєвих цілей у майбутньому.

Хід заняття:

Привітання.

1. Вправа «Мої досягнення»

Моїм найкращим досягненням є:

1. У мене добре виходить _____.
2. Я допоміг(ла) іншим тим, що _____.
3. Найкраще рішення, яке я коли-небудь прийняв(ла) _____.
4. Якщо хочу, то можу _____.
5. Люди думають, що у мене добре виходить _____.
6. Те, що я недавно навчився робити _____.
7. Те, чим я пишаюся _____.
8. Момент, який викликає у мене найбільшу гордість _____.
9. Найважча справа, яку я зробив(ла) _____.

Обговорення: зверніть увагу, що змінюється у Вас, як змінюється Ваш стан, коли Ви читаєте текст, що вийшов у Вас? Що Ви відчуваєте? Чи вірите Ви собі?

2. Вправа «Долонька»

Кожен обводить на аркуші паперу контур долоні. У центрі пишеться своє ім'я, а на кожному пальці щось, що подобається у собі самому. Потім листи передають сусідові праворуч. Він протягом 30 секунд пише на аркуші (зовні долоні), щось, що подобається в людині, господарі долоні. Таким чином все здійснюється через все коло. Господарю лист повертається у перевернутому вигляді.

3. Вправа «Професійні якості»

Кожному учаснику видається бланк із графіком. На ньому необхідно оцінити свої професійні якості за п'ятибальною шкалою, зробивши відмітку на графіку. Виходячи з отриманих позначок – побудувати криву. Після побудови кривої слід відзначити ту якість, яка оцінена мінімальним балом та оцінити її значення для Вашої професійної діяльності. Потім необхідно відповісти на такі запитання ведучого:

- Коли ти відчув необхідність у розвитку цієї якості?
- Що ти вже робив, щоб розвинути цю якість?

- Як ти вважаєш, що потрібно зробити, щоб розвинути цю якість?
- Що зміниться, якщо ти розвинеш цю якість?
- Що ти зробиш вже сьогодні, щоб розвинути цю якість?

4. Вправа «Пастки-капкани»

Разом із групою визначається конкретна професійна мета. У групі вибирається доброволець, який «представлятиме» якусь вигадану людину (якщо доброволець забажає, то він може уявляти і самого себе).

Загальна інструкція: «Зараз кожен, вже, знаючи яких цілей прагне наш головний (вигаданий чи реальний) герой, повинен буде визначити (або вигадати) йому деякі труднощі шляху до професійної мети. Головному гравцю також дається час, щоб він виділив кілька найбільш ймовірних труднощів на шляху до своєї мети і так само підготувався відповісти, як він збирається їх подолати. Далі гравці, включаючи головного героя, виділяють на своїх листочках основні труднощі шляху до наміченої мети».

5. Сінквейн на тему «Професія». Аналіз знань.

Домашнє завдання. Проект на тему «Моя майбутня професія»

Ритуал прощання.

Заключний етап

Заняття №10. Мета заняття – узагальнити отримані знань, закріпити навички.

Хід заняття:

Привітання.

1. Проект «Моя майбутня професія»

Кожен старшокласник захищає свій проект на тему «Моя майбутня професія».

Обговорення.

2. Вправа «Валіза в дорогу»

Група сідає по колу.

Слова ведучого: «Ми завершуємо нашу роботу. Зараз кожен з вас по черзі ставитиме перед собою цей стілець (ведучий ставить стілець у центр кола). Всі учасники групи в тому порядку, в якому вам буде зручно, підходять до Вас, сідають на стілець і називають одну якість, яка, на їх погляд, допомагає Вам, і одна, яка заважає. При цьому треба пам'ятати, що слід називати ті якості, які проявилися під час роботи групи та піддаються корекції. Після того, як усі висловлять свою думку, наступний учасник бере стілець і ставить його навпроти себе.

3. Вправа «Коллективний лист»

Група сідає у коло. Кожен учасник пише в нижній частині аркуша з обох сторін своє ім'я та передає листок сусідові праворуч. Отримавши його, той, починаючи згори, пише своє повідомлення тій особі, чиє ім'я стоїть унизу.

Повідомлення можуть бути короткими, на кшталт «Усього доброго!» або розлогими і представляти собою побажання, поради, свої оцінки. Кожен самостійно вирішує також чи підписатися йому своїм ім'ям чи залишитися невідомим. Потім частина аркуша з написом загинається назад так, що наступний учасник пише на аркуші далі, не читаючи вже написане. Листки обходять все коло і повертаються до перших авторів. Далі учасники, що отримали назад свої листи, можуть написати на зворотній стороні аркуша три свої особисті висновки або завдання, які з'явилися в них у результаті проведених занять і які вони хотіли б написати самим собі як напуття.

Потім листи кладуться у конверти, заклеюються, учасники пишуть на них свою власну адресу й ім'я та здають конверти ведучому. Організатори через деякий час надсилають листи за адресами або передають у руки – це сувенір, а можливо і імпульс до подальшого навчання.

Обговорення. Зворотній зв'язок. Ритуал прощання.

Підсумовуючи відзначимо, що перелічені нами вище заходи можуть сприяти розвитку ціннісних детермінант професійного вибору у старшокласників та

допомогти знайти професійний шлях, який відповідає їхнім потребам і цінностям. Необхідно, також створювати умови для розвитку підлітків, допомагаючи їм зрозуміти себе краще, знайти свій шлях у житті та досягти професійних цілей, що відповідають їхнім цінностям та інтересам.

Висновок до другого розділу

Визначення підлітками життєвого шляху через вибір професії є важливим етапом у становленні особистості як у життєвій, так і в професійній сферах. Розумний та обдуманий вибір професії гарантує старшокласникам відповідність їхніх життєвих планів і професійних амбіцій загальним суспільним потребам у розвитку конкретних галузей. Водночас, неправильний вибір професії старшокласниками, без врахування їхніх власних здібностей та можливостей, може призвести не лише до втрати життєвих перспектив, але і в окремих випадках до соціальної дезадаптації.

В проведеному емпіричному дослідженні використовується теоретичний підхід, що розглядає цінності, мотивацію та уявлення як ключові фактори у процесі вибору професії. Використання методик, таких як "Світ професій та мій професійний вибір" (Л.П. Федоренко) та "Мотиви вибору професії" (С.С. Гріншпун), та методики вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, дозволяє виявити ціннісні орієнтації та мотиваційні чинники у процесі професійного самовизначення.

В результаті проведеного емпіричного дослідження нами було запропоновано програму супроводу розвитку мотивації професійного вибору в ранній юності та розроблені відповідні рекомендації.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виходячи з поставлених завдань на початку нашого дослідження слід підвести наступні висновки:

1. Ціннісні орієнтації особистості відіграють ключову роль у структурі її мотиваційної сфери, оскільки вони визначають базові стимули, що спрямовують поведінку індивіда та вибір його життєвих пріоритетів. Формування цих орієнтацій відбувається під впливом комплексу факторів, зокрема соціального середовища, культурних традицій, емоційного досвіду та індивідуального життєвого шляху. Такі цінності, як професійна доброчесність, соціальна відповідальність і прагнення до самореалізації, суттєво впливають на процес прийняття рішень щодо кар'єрного розвитку та ставлення до різноманітних життєвих ситуацій. Усвідомлення й аналіз власних ціннісних установок сприяють підвищенню мотиваційного потенціалу особистості для досягнення визначених цілей. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають фундаментом для конструювання стратегій життєдіяльності та забезпечення стійкої позитивної мотиваційної траєкторії. Вони також слугують орієнтиром у процесі адаптації до змін у зовнішньому середовищі, допомагаючи індивіду зберігати внутрішню гармонію. Важливість ціннісних орієнтацій полягає у їхній здатності інтегрувати різноманітні аспекти життя особистості в єдину систему цілепокладання. У цьому контексті вони сприяють формуванню цілісного світогляду, що базується на осмислених пріоритетах. Дослідження ціннісних орієнтацій дозволяє глибше зрозуміти механізми мотивації та поведінки людини в соціальному контексті. Отже, ці орієнтації є невід'ємною складовою психологічного розвитку особистості та її взаємодії із суспільством.

2. Ціннісні орієнтації особистості, як змістовна характеристика її мотиваційної сфери, відображають ключові пріоритети, що визначають спрямованість поведінки та життєвих виборів індивіда. Вони формуються в

процесі взаємодії з соціокультурним середовищем і слугують основою для мотиваційних імпульсів, які впливають на постановку цілей. Ці орієнтації визначають, як особистість інтерпретує значущість тих чи інших аспектів життя, зокрема професійної діяльності, соціальних зв'язків і саморозвитку. Усвідомлення власних цінностей сприяє гармонізації внутрішніх мотивів із зовнішніми умовами, підвищуючи ефективність досягнення результатів. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають інтегративним елементом, що об'єднує мотиваційну сферу в цілісну систему. Вони також допомагають індивіду адаптуватися до викликів, зберігаючи сталість мотиваційної спрямованості. У науковому контексті аналіз цих орієнтацій дозволяє розкрити глибинні механізми поведінки та саморегуляції особистості. Отже, ціннісні орієнтації є сутнісним компонентом, що забезпечує змістовність і структурованість мотиваційної сфери людини.

3. Особливості професійного самовизначення особистості у підлітковому віці зумовлені активним формуванням ідентичності та пошуком власного місця у соціальному й професійному середовищі. У цей період ціннісні орієнтації, інтереси та здібності підлітка відіграють вирішальну роль у виборі майбутньої професії, хоча часто цей процес супроводжується нестабільністю уявлень про себе. Вплив соціального оточення, зокрема сім'ї, однолітків і педагогів, суттєво коригує траєкторію професійного самовизначення, формуючи мотиваційні пріоритети. Водночас психологічна незрілість і недостатній життєвий досвід можуть ускладнювати прийняття усвідомлених рішень щодо кар'єрного шляху. Таким чином, професійне самовизначення у підлітковому віці є складним і динамічним процесом, що вимагає підтримки та осмислення для забезпечення гармонійного розвитку особистості.

4. В результаті проведеного емпіричного дослідження з метою визначення особливостей взаємозв'язку ціннісних орієнтацій підлітків та їхньої мотиваційної сфери у процесі професійного самовизначення серед 80 старшокласників (учнів 10-11 класів), які навчаються в ліцеях м. Івано-Франківська. З'ясовано наступне:

Ціннісні орієнтації старшокласників мають чітко виражену ієрархічну структуру, у межах якої домінують такі термінальні цінності, як здоров'я, щасливе сімейне життя, любов, наявність вірних друзів та впевненість у собі. Це свідчить про орієнтацію підлітків на емоційне благополуччя, міжособистісну стабільність та особистісну безпеку як ключові життєві пріоритети.

Найвищі ранги серед інструментальних цінностей посіли вихованість, чесність, освіченість, життєрадісність та відповідальність, що демонструє спрямованість на моральні норми та соціальну відповідальність як засоби досягнення життєвих цілей.

Спостерігається значуща відмінність у структурі цінностей між юнаками та дівчатами, зокрема: юнаки частіше орієнтуються на матеріально-утилітарні аспекти (матеріально забезпечене життя), тоді як дівчата надають перевагу морально-етичним (активне життя, відповідальність).

Факторний аналіз результатів дозволив виявити шість латентних факторів, що структурно групують цінності в такі блоки, як: цінності особистого життя, самореалізації, індивідуалізму, спілкування, досягнень та активності. Частина факторів виявилась біполярними, що свідчить про внутрішні суперечності у світоглядній системі підлітків.

Цінності, що домінують у структурі особистості підлітків, корелюють з мотивом "ділового ставлення" до вибору професії (за методикою С.С. Гріншпун), що свідчить про внутрішньо вмотивовану, орієнтовану на самореалізацію та особисту ефективність професійну мотивацію.

Цінності престижу, соціального статусу та зовнішнього визнання займають нижчі позиції, що вказує на перевагу гуманістичних орієнтирів над інструментальними вигодами у процесі самовизначення.

Отже, отримані дані підтверджують гіпотезу дослідження щодо наявності взаємозв'язку між системою ціннісних орієнтацій підлітків і їхньою мотиваційною сферою у процесі професійного вибору. Сформована ієрархія цінностей виступає

фундаментом особистісного розвитку, впливає на тип та зміст професійної спрямованості.

Враховуючи результати проведеного емпіричного дослідження, нами були розроблені практичні рекомендації психологам щодо розвитку ціннісних орієнтацій як складової мотиваційної сфери особистості у професійному самовизначенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон І.С. Психологічна готовність до професійного самовизначення. Вісник Київського державного університету ім. Н.А. Некрасова. 2010. № 1. с. 237.
2. Бабенко Ю. А. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: за результатами дослідження. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2014. № 2. С. 76-81.
3. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. Практична психологія та соціальна робота. 2011 № 2. С. 49 – 54.
4. Берегова Н. П., Джигун Л. М. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2022. № 3. С. 54-58
5. Бикова С.В., Чистяков А. Психологічні особливості ціннісно-смыслові сфери кар'єрної спрямованості особистості. URL: <http://mx.odaba.edu.ua/bitstream/123456789/8293/1/%d0%9f%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%87%d0%bd%d1%96%20%d0%be%d1%81%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%b2%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96%20%d1%86%d1%96%d0%bd%d0%bd%d1%96%d1%81%d0%bd%d0%be-%d1%81%d0%bc%d0%b8%d1%81%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%be%d1%97%20%d1%81%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b8...pdf> (дата звернення: 01.03.2025)
6. Буковинська М. Л. Формування і розвиток особистості: соціальний аспект. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. №8. С.172–175.
7. Булах І.С., Кулагіна Л.М. Особливості соціального вибору ціннісних орієнтацій у підлітків. Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. Зб. наук. праць. Київ, Дрогобич, 2010. С. 46-51.
8. Буяло Ю. В. Особливості ціннісно-мотиваційної сфери у студентів з різним проявом репресивного стилю поведінки. Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. 2013. № 1065, Вип. 52. С. 12–15.

9. Варнавська І.В. Труднощі професійного самовизначення підлітків. Лютневі наукові читання: LX Міжнародна науковопрактична інтернет конференція, м. Київ, 1 лютого 2021 р. 272 с.

10. Вінс В.А. Психологічний супровід свідомого вибору професії сучасних підлітків. Молодий вчений. 2016. Вересень. № 9.1 (36.1). С.26-29.

11. Волкова В.А., Роціна Т.М. Соціально-педагогічні аспекти професійного самовизначення підлітків. Педагогічні науки.2014. №6. С.56-59. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3780>.

12. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій, 2 - ге видання перероблене і доповнене М. Ф. Головатий. Київ.: МАУП, 2006. 118 с

13. Гомонюк О., Мазур А. Особливості формування професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_4_7.

14. Грінцова О. М. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій особистості в пізньому юнацькому віці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2018. № 6. С. 9–13.

15. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

16. Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В., Литвинова Н. І., Марченко І. Б., Мерзлякова О.Л., Синявський В. В., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. Професійна орієнтація: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 240 с.

17. Жирун О. А. Ціннісні орієнтації як елементи моральної свідомості особистості. URL: <file:///C:/Users/Oleg/Downloads/Telegram%20Desktop/20.pdf> (дата звернення: 01.03.2025)

18. Завірюха В.В. Психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у підлітковому віці. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип.18. С. 72-82.

19. Капустіна О. В. Активізація професійного самовизначення старшокласників. Навчальні інновації та їх вплив на якість освіти. Київ: КНЕУ, 2003. С. 437-438.

20. Кислинська Д. М., Мілорадова Н. Е. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2016. № 53. С. 64- 73.

21. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. 2018. № 4. С. 28–33.

22. Котлова Л.О. Ціннісні орієнтації особистості в умовах суспільних трансформацій. URL:

http://eprints.zu.edu.ua/29975/1/osvita_regioniv_1_38_2015-сторінки-1-4%2C36-42.pdf (дата звернення: 01.03.2025)

23. Кутрань О.І. Соціально-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників. Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір: зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених, м. Запоріжжя, 13-14 травня 2021 р. Запоріжжя, 2021. С. 23-25.

24. Лефтеров В. О. До питання ефективності психологічних тренінгів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2010. Вип. 24-25. С 57–60.

25. Мазур Т., Дружиніна О. Процес формування ціннісних орієнтацій підлітків. Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 42 (м.

Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 4-5 листопада 2022 р.) в 2 т. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 158-160.

26. Марусинець М.М., Лемішова О.В. Особливості професійного самовизначення підлітків в умовах освітнього середовища школи. Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2016. № 8. С.156-163.

27. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27–30.

28. Москаленко В. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості. Соціальна психологія. 2011. № 2. С. 3–17.

29. Павлик Н.В. Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: зб.матеріалів ювілейних Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора пед. наук, проф. Б. О. Федоришина / за ред. Н. В. Павлик. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020. 147 с.

30. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методологічні засади розвитку : монографія В. Г. Панок ; НАПН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи. Чернівці : Технодрук, 2010. 486 с

31. Панчук Н. П. Ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціально активної позиції майбутнього фахівця. Проблеми сучасної психології. 2013. № 21. С. 542–551.

32. Періг І. М. Емоційна саморегуляція у підлітковому віці І. М. Періг, В. Д. Дроздюк «Актуальні задачі сучасних технологій»: матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів (Тернопіль, 16-17 листопада 2017). Тернопіль, 2017. С. 212–213.

33. Піроженко Т. О., Ладивір С. О. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : метод. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.

34. Піроженко Т. Сприяйте становленню ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку. URL: <https://ezavdnz.mcfi.ua/867888> (дата звернення: 01.03.2025)

35. Подолянчук, Д. С. Чинники формування ціннісних орієнтацій студентів, які беруть участь у волонтерському русі. Теорія і практика сучасної психології. URL:http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_1/35.pdf (дата звернення: 01.03.2025)

36. Прищеп С.М. Життєві цінності у дітей підліткового віку: сутність та особливості. Інноваційна педагогіка. URL:https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12827/3/%d0%9f%d1%80%d0%b8%d1%89%d0%b5%d0%bf%d0%b0_%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%86%d0%bd%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d0%b5%d0%b4%d0%b0%d0%b3%d0%be%d0%b3%d1%96%d0%ba%d0%b0.pdf (дата звернення: 01.03.2025)

37. Руденко Л.А. Професійне самовизначення молоді: шляхи вирішення проблеми. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Львів, 2010. №24. С.126-130.

38. Рудюк О. Психологічні особливості професійного самовизначення безробітної молоді в процесі профпереорієнтації Соціальна психологія. 2016. № 5. С. 122-127

39. Твердовська О. В. Синергетичні засади формування творчого мислення особистості. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. Вип. 8 (27). С. 20–25.

40. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу. Кривий Ріг, 2014. С.312.

41. Хоменко К. В. Теоретичний аналіз розвитку наукових уявлень проблеми цінностей особистості. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2015. № 3. С. 109-119.
42. Хомчук О. П. Автономність як особистісна детермінанта впевненості у собі в підлітків. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірник наукових праць укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Ємельянова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 195–196
43. Чабанюк Н. І. Основні детермінанти розвитку мотивації Н. І. Чабанюк Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України за ред. С. Д. Максименка. Т. XII. Ч. 6. К., 2020. С. 376–384.
44. Чаусова Т. В. Особливості формування мотиваційної сфери навчання підлітків. Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки. № 6 (2018): 121-134.
45. Чорна Г. В. До питання національних ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти: дефінітивний аналіз та сутнісні характеристики проблеми. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. (67 (2)). 2019. 196–199.
46. Шайгородський Ю.Ж. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. Соціальна психологія. 2019. № 4. С. 65–73.
47. Швалб Ю. Мотиваційні підстави життєдіяльності особистості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2018. № 1 (8). С. 60–64.
48. Шемигон Н. Ю. Сутність мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2012. № 36. С. 250–254.

49. Щербань А. Д. Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. № 64. С. 194-198.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Психодіагностичний інструментарій

Анкета «Світ професій та мій професійний вибір» (автор Л.П. Федоренко) [1, С. 150-151]

Ваша стаття _____

Клас, в якому ви навчаєтесь _____

1. Чи варто в наш час чесно працювати? Чому?
2. Задля чого ви збираєтесь прожити своє життя?
3. Яку професійну сферу ви вважаєте найбільш соціально значущою? Чому?
«Людина – Природа» «Людина – Людина» «Людина – Знакова система» «Людина – Мистецтво»
4. Про яку групу професій ви найбільш проінформовані:
 - а) економічні; б) фінансові; в) юридичні; г) гуманітарні; д) медичні;
 - е) технічні; є) сільськогосподарські; ж) військові та силові структури;
 - з) педагогічні; и)
5. Яка професія є для Вас найбільш привабливою?
6. Чим вона вас приваблює?
7. Чи обрали ви собі майбутню професію? Яку?
8. Чи Ви можете сказати, що:
 - а) зробили остаточний вибір;
 - б) зробили вибір, але не можете сказати, що він остаточний;
 - в) ще не вибрали.
9. Хто допомагав вам з вибором професії?
 - а) батьки; б) представники професії; в) товариші, знайомі, однолітки;
 - г) вчителі, шкільні психологи; д) гурткова, позашкільна робота;
 - е) засоби масової інформації; є) література;
 - ж) інше (вказати).
10. Чому ви обрали саме цю професію?
 - а) сімейні традиції; б) вплив батьків; в) переконаність у своїх здібностях;
 - г) престиж; д) інтерес до предмета;
 - е) бажання цікаво жити; є) бажання присвятити себе улюбленій справі;
 - ж) матеріальний інтерес; з).....(ваш варіант).
11. Назвіть три самі неприємні для вас моменти, пов'язані з вибором професії

12. Який у вас рівень знань про особливості обраної професії:

а) високий; б) середній; в) низький.

13. Чи є обрана вами професія найбільш бажаною? Чи вона просто найбільш «реальна» для вас?

14. Коли ви вперше зацікавилися цією професією (обведи).

а) до 4 кл. ; б) в 5-7 кл.; в) в 8 кл.; г) в 9-11 кл.

15. Як навчання у школі впливає на розвиток вашого інтересу до професії?

а) розвиває інтерес; б) ніяк не впливає; в) формує негативне ставлення; г) важко сказати.

16. Які шкільні предмети мають найбільший вплив на розвиток вашого інтересу до професії ?

17. Чи легко даються вам ці предмети?

18. Чи займаєтесь ви додатково у гуртках, працюєте з репетитором тощо?

19. Після закінчення школи ви плануєте:

а) працювати; б) навчатися у коледжі; в) навчатися в університеті;

г) не визначилися; д) інше.

20. Як ви готуєте себе до майбутньої професії?

21. Як ви думаєте, чи зможете ви реально здобути обрану вами професію (чи вистачить коштів, наполегливості тощо)?

22. Що може зашкодити здобуттю вами професії?

23. Чи наполегливо ви будете йти до виконання поставленої цілі?

24. Чи розраховуєте ви у цьому процесі на допомогу батьків, родичів, знайомих?

а) так; б) частково; в) ні

25. Як ви думаєте від чого залежать ваші успіхи у здобутті вами обраної професії?

а) від зовнішніх обставин;

б) деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин;

в) рівною мірою від мене і від зовнішніх обставин;

г) більшою мірою від мене;

д) тільки від мене.

26. Які ваші власні недоліки можуть завадити вам на шляху до професійної цілі?

27. Якщо ви хочете у майбутньому отримати вищу освіту, то яку мету ви переслідуєте?

- а) стати більш освіченим;
- б) одержати диплом про вищу освіту;
- в) одержати цікаву роботу;
- г) для подальшої кар'єри;
- д) продовжити безтурботне життя;
- е) відстрочка від армії;
- є) перспективи великого заробітку;
- ж) престижність професії;
- з) престижність вищої освіти;
- и) за вимогою батьків;

Інше

28. Виділіть основні етапи на шляху до реалізації вашої професійної мрії.

29. На скільки ви впевнені, що вам вистачить сил і енергії здійснити свої професійні плани?:

- а) впевнений/а;
- б) більш впевнений/а, ніж ні;
- в) більш не впевнений, ніж впевнений/а;
- г) не впевнений/а

ДОДАТОК Б

Методика «Мотиви вибору професії» (С. С. Гріншпун)

Мета: Виявлення провідних мотивів, які зумовлюють вибір професії учнями старших класів.

Зміст і процедура: Методика містить перелік із 20 мотивів, кожен з яких респондент повинен оцінити, обравши найважливіші для себе. Формулювання

охоплюють широкий спектр спонукань: особистісний інтерес, матеріальну вигоду, соціальну значущість тощо.

Ключ обробки: Респонденти обирають п'ять найбільш значущих для себе мотивів. Кількість виборів кожного мотиву підраховується та розподіляється за змістовими групами.

Шкали:

- Соціальні мотиви (престиж, визнання)
- Пізнавальні мотиви (інтерес до знань і діяльності)
- Матеріальні мотиви (висока заробітна плата, стабільність)
- Комунікативні мотиви (думка батьків, поради друзів)

Інструкція: Ознайомся з наведеними твердженнями, які характеризують різні аспекти професійної діяльності. Вибери ті, які найбільше відповідають твоїм уявленням про бажану професію.

Твердження:

Дозволяє отримувати високий дохід.

Є престижною в суспільстві.

Вимагає високої кваліфікації та професіоналізму.

Забезпечує стабільність і впевненість у майбутньому.

Дозволяє реалізувати творчі здібності.

Пов'язана з постійним спілкуванням з людьми.

Дозволяє допомагати іншим.

Вимагає фізичної витривалості та сили.

Дозволяє працювати самостійно.

Пов'язана з науковою діяльністю.

Дозволяє швидко досягти кар'єрного росту.

Вимагає точності та уважності.

Забезпечує можливість подорожувати.

Дозволяє працювати в команді.

Пов'язана з ризиком та екстремальними ситуаціями.

Дозволяє працювати на свіжому повітрі.

Вимагає високого рівня відповідальності.

Дозволяє працювати з технікою.

Пов'язана з мистецтвом та естетикою.

Дозволяє працювати з дітьми.

ДОДАТОК В

Методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та філософії життя.

Найбільш розповсюдженою нині є методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей..

М.Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні - переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим/ою у будь-якій ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілові на цінності-мети і цінності-засоби.

До уваги респондента пропонують два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу за алфавітом, або на картках. У списках випробуваний привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає в порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пропонують набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція. «Зараз Вам буде запропонований набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваша задача - розкласти їх в порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і оберіть найбільш значиму для Вас та помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім проробіть те ж саме з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте не

поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинний відбивати Вашу щирі позицію".

Достоїнством методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку грає мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою добору й експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, що дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання: У якому порядку та на скільки (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті? Як би Ви розташували ці цінності, якби стали такими, якими мріяли? Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала у всьому? Як зробили б це, на Вашу думку, більшість людей? Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому? Як це зробили б Ви, через 5 або 10 років? Як ранжували б картки близькі Вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто звернути увагу на їхнє угруповання випробуваним у змістовні блоки за різними підставами. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т.д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні

цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т.д. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити ні однієї закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя)
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)
- здоров'я (фізичне і психічне)
- цікава робота
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві)
- любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень)
- наявність гарних і вірних друзів
- суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі)
- пізнання (можливість розширення свого утворення, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)

- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)

- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання)

- розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків)

- воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)

- щасливе сімейне життя

- щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому)

- творчість (можливість творчої діяльності)

- впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів)

Список Б (інструментальні цінності)

- акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах

- вихованість (гарні манери)

- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)

- життєрадісність (почуття гумору)

- ретельність (дисциплінованість)

- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)

- непримиренність до недоліків у собі й інших

- освіченість (широта знань, висока загальна культура)

- відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова)

- раціоналізм (вміння реалістично і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення)

- самоконтроль (стриманість, самодисципліна)

- сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів

- тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)

- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й обмани)

- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати смаки, звичаї, звички інших)
- чесність (правдивість, щирість)
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
- чуйність (дбайливість)

ДОДАТОК Г

Методика «Визначення основних мотивів вибору професії» (О. М. Павлютенко)

Мета: Аналіз структури мотивацій професійного вибору з орієнтацією на глибинні цінності особистості.

Зміст і процедура: Методика містить 16 тверджень-мотивів. Респондент має розташувати їх у порядку зростання особистої значущості (від 1 до 16).

Ключ обробки: Обчислюється рейтинг кожного мотиву: чим нижчий бал (порядковий номер), тим вищий рівень значущості. Узагальнення дозволяє виділити пріоритетні групи мотивів.

Шкали:

- Прагнення до самореалізації
- Матеріальна зацікавленість
- Вплив соціального оточення
- Професійна стабільність
- Інтерес до змісту праці

Інструкція: Ознайомся з наведеними твердженнями, які відображають різні мотиви вибору професії. Розташуй їх у порядку значущості для себе, присвоївши кожному порядковий номер від 1 (найбільш значущий) до 16 (найменш значущий).

Твердження:

Можливість отримувати високий дохід.

Стабільність і впевненість у завтрашньому дні.
Можливість реалізувати свої здібності та таланти.
Престижність професії в суспільстві.
Можливість допомагати людям.
Інтерес до змісту професійної діяльності.
Вплив родини на вибір професії.
Можливість кар'єрного росту.
Вплив друзів та знайомих.
Можливість працювати в команді.
Можливість самостійної роботи.
Можливість подорожувати.
Можливість працювати з технікою.
Можливість творчої самореалізації.
Можливість працювати з дітьми.
Можливість працювати на свіжому повітрі.